

ÚJHOLD

MAJOR OTTÓ: Kegyetlen humanizmus	1
VÉGH GYÖRGY: Versek végére (vers)	5
KALNOKY LÁSZLÓ: Baka-utca, Utóhang (versek)	6
BALÁZS ANNA: Vezeklő	8
SZABÓ MAGDA: Philippi (vers)	15
GYÁRFÁS MIKLÓS: József Attila lázadásának esztétikai élménye	16
SOMLYÓ GYÖRGY: Egy nyomorékhoz (vers)	22
VAJDA ISTVÁN: Háború	25
BENJÁMIN LÁSZLÓ: Alku (vers)	32
PÁRTOS RÓBERT: A szabadság keresése	33
MÁNDY IVÁN: A huszonegyedik utca	36
DARÁZS ENDRE: Háború (vers)	43

K I L Á T Ó

KOMLÓS ALADÁR: Negyedik nemzedék?	44
HUBAY MIKLÓS: Franz Kafka	46

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

POGÁNY Ö. GÁBOR: Beck Ö. Fülöp emlékezete (49) — Rippl-Rónai emlékkiállítás (52) — VÉGVÁRI LAJOS: Baresay Jenő újabb képei (54)

K Ö N Y V E K

VAJDA ENDRE: <i>Németh László: Iszony</i> (57) — MAJOR OTTÓ: <i>Komlós Aladár: Irodalmunk társadalmi háttére</i> (58) — RÁBA GYÖRGY: <i>Nagy Zoltán: Álomban zene</i> (59) — VIDOR MIKLÓS: <i>Bárány Tamás: És megindulnak a hegyek</i> (60) — KARINTHY FERENC: <i>A tengerjáró Szindbád utazásai.</i> (61) — RAJNAI LÁSZLÓ: <i>András Endre: Üveghang</i> (62) — VAJDA ENDRE: <i>Remenyik Zsigmond: Északi szél</i> (63)

T A N U L M Á N Y - P Á L Y Á Z A T

1948 január

ÚJHOLD

A FIATAL ÍRÓNEMZEDÉK IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRATA

MEGJELENIK HAVONTA

Felelős szerkesztő és kiadó:
LENGYEL BALÁZS

Szerkesztik:
GYÁRFÁS MIKLÓS ÉS ÖRKÉNY ISTVÁN
AZ ÚJHOLD MUNKAKÖZÖSSÉGE NEVEBEN

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IX., Köztelek-utca 4/b.

Szerkesztőségi órák: a hónap második szerdáján d. u. 4—6 óráig.

Előfizetés: évi 48.— forint. Egy szám ára 5.— forint.

Jogi személyeknek egy évre 200.— forint.

Kéziratokat nem őrziünk meg s nem adunk vissza.

KEGYETLEN HUMANIZMUS

Arra a kérdésre, jelentkezett-e a felszabadulás óta újabb írónemzedék, szerintünk már az is döntő választ ad, hogy e kérdés fölött vitakoznak. Arról, ami nem létezik többnyire nem esik szó. De, ha vitatható lenne is ilyen írónemzedék megléte, alább következő gondolatmenetünk-ből vitathatatlan, hogy léteznie kell: hogy jelentkezése irodalmi és társadalmi helyzetünk-ből szükségszerűen következik.

Akadnak a fiatal magyar irodalom bírálói — ellenfelei és barátai között — szépszámmal olyanok is, akik a jelentkező új nemzedék jellegzetes csoportként való elismerését a „nemzedéki-elmélet“ elvetésével már eleve visszautasítják. És a meglepő az, hogy e visszautasítók között olyat is találunk, aki alapvető irodalomszociológiai tanulmányában csak a minap fogalmazta meg a magyar irodalmi fejlődés újszerű nemzedéki elméletét.

Mi lehet az oka e, barátok és ellenfelek részéről tapasztalható, csaknem egyöntetű visszautasításnak. Talán bennünk van a hiba? Félreismerünk történeti helyzetünket és illetéktelenül bitorolnánk a „nemzedék“ fogalmát, vagy tán érdemtelenek lennénk eddigi munkáinkkal, lehetőségeinkkel arra, hogy nemzedéki hivatásunkat betöltsük?

Hogyan is állunk e kételyek elsőjével? Történeti szempontból vizsgálva indokolt-e az új írónemzedék fellépése?

Ha elfogadjuk Komlós Aladárnak azt az elméletét, hogy újabb irodalmunkban a társadalmi forradalmakkal párhuzamosan történnek a megújhódások, akkor e kérdésre igennel kell válaszolnunk. A második világháború eredményei a világhoz való viszonyunkat és társadalmi-politikai berendezésünket alapvetően megváltoztatták. Az irodalmi megújhódás társadalmi feltételei feltétlenül megvannak. És irodalmi feltételei? — kérdezhetnők.

Ahhoz, hogy erre a kérdésre feleljünk, röviden át kell tekintelnünk két háború közötti irodalmunk történetét.

Ezt a negyedszázados korszakaszt két forradalmi kísérlet határozza: a tizenkilences — mely inkább lehetőségében, mint lényegében — és a negyvenötös — mely inkább eredményeiben, mint jelszávaiban — forradalmi. A két háború közötti irodalom sorsára nyilván nem a nemlévő negyvenötös, hanem a tizenkilences forradalom hatott. Ennek is a kudarca. A Nyugat nagy nemzedéke — beleértve a már megszabott határai között egyre fejlődő Babitsot is — ekkor merevedett alapelveiben változatlan mintaképpé. Folyóirata: a Nyugat ez „új akadémizmus“ orgánusaként fémjelezte az újonnan fellépő tehetségeket. A „polgári“ Nyugat „fattyúhajtása“, proletárirói pedig külföldre kerülván elveszítették tevékenységük hazai társadalmi bázisát. Műveikben, stíluskísérleteik-

ben öncélúan folytatván tizenkilences eszményeiket, saját elriasztó példáikkal kompromittálták a polgári irodalom jövőjét. Éppen Kassák a „vezér“ köztük kivétel, aki az Egy Ember Életével, mintha betetőzné a Nyugat „expanzióját“.

A készülődő magyar irodalom e két hagyomány közül az előbbit, a megmerevedettet vállalta. Ennek részben politikai, nagyjából irodalomtörténeti oka van. Ez adott ugyanis művészeti lehetőséget a folytatásra. A Nyugat romantikus nagy korszakának nyelvi, poézisestétikai revíziója, eredményeinek számbavétele ekkor kezdődik.

Ady és nemzedéke ezideig megrendítő és csodálatra készítő természeti tünemény volt: nagyfényű, széles ívben futó csillag a magyar élet egén, most kihavadt, meteorrá lett, amelynek megállapítható térfogata, fajsúlya, kielemezhető vegyi összetétele és hasznavehetetlen érci is vannak. A romantikus korszak után a Nyugat klasszikus korszaka: a számbavétel és a revízió következett. Schöpflin Aladár irodalomtörténete, Babits és Kosztolányi tanulmányai jelzik ezt a korszakot. E klasszikus időszak szigorúra misem jellemzőbb, mint az, hogy az egykorú Nyugat milyen hűvösen fogadta Komlós Aladár romantikus szemléletű irodalomtörténetét: „Az új magyar lírá“-t.

A megszülető új magyar irodalom azért tájékozódott a Nyugat felé, mert ez alapján véve, konzekvenciáiban „Ellen-Nyugat“ volt. Többé-kevésbé megvalósította mindazt, amiért a fiatal irodalomnak harcolnia kellett volna. Téves az a hit, hogy a kisebbségbe szoruló radikális polgári irodalom antitezise a Napkelet lett volna. Valójában a Napkelet nem a Nyugat visszahatása, hanem az ellenforradalom irodalmi kiszolgálója volt. Hivatásában örököse Rákosi Jenő és Hereeg Ferenc forradalom előtti „irodalmi“ mozgalmának. (Irodalomtörténész számára érdekes feladat lenne a magyar irodalom e két — hivatalos és lázadó — mozgalmának elemzése. Mindkét irodalom fejlődésének a másiktól függetlenül megvan a maga dialektikája. A hivatalos irodalom régi gárdája: Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán és a többiek az ellenforradalomban, a Nyugat mellett, a hivatalos akadémizmust képviselik, velük szemben a hivatalos avant gardenak is meg kell vívnia a maga harcát.)

Az új irodalom törekvései közül a már klasszikussá lett Nyugat mindenek előtt a formai klasszicizmust vállalta. Ez azonban nem annyira kötött formához — amelyben a romantikus Nyugat ismét példát mutatott — való visszatérést, mint inkább világszemléleti és nyelvi fordulatot jelentett.

Az első világháborút és a forradalmat megelőző idők irodalma valóban „kozmosz“ igényű. Szemléletének legkisebb egysége is nemzetközi volt; nacionális problémái — Ady Endre költészete erre a példa — amennyiben voltak, csak európai relációban jelentkeztek. A Nyugat neve maga is ezt a nemzetköziséget jelképezte: elfordulást a magabazárkózó, elszigetelődő keletől. Ezt a mozgalmat a napi események és politikai apróságok nem igen érdekelték. Írói a kor nagy eszményeihez és megrendítő valóságához, a háborúhoz, a forradalomhoz, Istenhez, természethez, halálhoz és szerelemhez viszonyultak szenvedélyes ragaszkodással. Amikor Babits kedvese kisujjáért inkább meghalna, mint a nemzeti színekért, evvel nem kedvese kisujja mellett, hanem a háború ellen

tesz hatalmas hitvallást; Ady nem a percemberkék ellen, hanem eszményeiért, Istenéért és Istenével harcol, Füst Milán már nem is igen vesz tudomást köznapi környezetéről.

Nincs száználmasabb és kiábrándítóbb látvány a megalázott óriásoknál. Az Európászerte elbukó forradalmak, a Nyugat „kozmosz” erőfeszítéseit olyan kómikussá tették, mint valami fantasztikus világűr-utazást. A háborúról kiderült, hogy nem apokalypsis; a forradalomról, hogy utópia; Istenről, hogy közönyösségén kívül semmi biztató jelt sem ad létéről; szerelemről, hogy nem közügy.

Az új irodalom mindenek előtt a méretekkal számolt le. Lemondott az elődök kozmikus ábrándjairól és nemzetköziségéről; a romantikus stílusforradalomból legfeljebb csak egy-két nélkülözhetetlen fogalmat és szakmai trükköt vett át. Regionalizmus, észszerűség, valóság-tisztelet, grammatikai tisztaság, formafegyelem, a nemzeti közösség tisztelete jellemzőek erre az irodalomra, amelynek határai között csak olyan kiváló tehetségek vívhatják ki korlátolt szabadságukat, mint például Szabó Lőrinc és Illyés Gyula.

A fiatalok közül csupán egy-egy akadt, aki nem fogadta el a szürke ellenforradalom uniformizáló alapelveit. Jelentősebbjei: József Attila, az induló Németh László a Tanú idején és Déry Tibor, akit műve alapján inkább a romantikus Nyugathoz, vagy a háborút követő megújódáshoz kell sorolnunk. Nem véletlen, hogy a Nyugat éppen József Attila és Németh László ellen küzdött kitartóan és elkeseredetten, ellenük, akik világszemléletükben, magatartásukban legközelebb állottak a Nyugat romantikus korszakának eszményeihez.

A felnövekedett „tárgyilagos” és újnépies nemzedék programja — nempedig tehetsége — következtében épp olyan szűklátókörű volt, mint az egykorú politikai és társadalmi rendszer. Róluk írja Babits Mihály Halász Gáborral való vitájában: „Ez a nemzedék karakterére és hajlamaira nézve igazán távol van attól, hogy forradalmi legyen. Még reformtörekvései is igazában konzervatív törekvések... józan, óvatos és tanulmányos generáció ez, amilyenre a magyar szellem életének épp ma szüksége is van.” Egyesek eszmájukra, mások származásukra és somogyias francia kiejtésükre voltak büszkék; akadtak, akik finn-ugor nyelvismeretük miatt, vagy differenciált divatkultúrájuk folytán lettek az irodalmi élet ünnepeit és támadott hőseivé. Származás vagy műveltség voltak az íráság feltételei; szociográfia és aprórealizmus az irodalom eszményei. Ha valakiben mégis voltak kozmikus reminiscenciák, azokból sem futotta többre, — Márai és Cs. Szabó példája tanúsítja — mint aforisztikus írásokra.

A második világháborúban kibontakozó írónemzedék, ekképpen, reménytelennek látszó helyzetben jelentkezett. Folytatásra csábító irodalmi hagyománya — a harmincas évek táján kivirágzott esszéin kívül — úgyszólván nem volt. Kétfelől is béklyóba verték: a politika és az irodalom felől. Az ellenforradalom politikai terrorja a háború alatt érte el tetőfokát, az irodalomban pedig ez időben akkora volt a tekintélytisztelet, mint még soha. Osvát tehetségsóvár szerkesztői liberalizmusát, Illyés irodalompolitizáló óvatossága váltotta fel és a Nyugat „második” nemzedéke szívósan őrizte könnyen megszerzett tekintélyét. Egyfelől e kettős: politikai és irodalmi nyomás, másfelől a hagyománytalanság rovására kell írunk, hogy ez a tehetséges „harmadik” nemzedék csak esszében és

műfordításban nyújtott igazán jelentőset. Aki, mint Weöres Sándor is, áttörte a szürkeség és kisszerűség tekintélyteremtette korlátait, az társadalmi bázis híjján, belső emigrációja következtében, utóbb odafejlődött, ahova az izmusokba torkolló, jobbsorsra érdemes bécsi emigrációs irodalom.

*

A két háború közötti magyar irodalom e vázlatos áttekintéséből nyilvánvaló, hogy irodalmi fejlődésünk olyan zsákutcába jutott, amelyből nem ágazik többé követésre alkalmas út. Új utat kell hát keresni. Ez a program magától adódik a háború befejezése és a nagyvenötös év társadalmi átalakulása után. A politikai elnyomás megszűnt, és — ez kétségtelenül Lukács György érdeme — megszűnt a szürke ellenforradalom irodalmának nyomasztó tekintélye is.

Habent sua fata libelli. A művek magukban hordják végzetüket. Az irodalmi megújulásnak nem akadhattak a régiak közül harcosai. Az író pályája olyan, mint az elröpített kőé, ha szálltában megzavarják, torz vonalban hullik alá. Az írói műnek és szemléletnek következetességet, folytonosságot parancsoló törvényei vannak. Az író feladatvállalása nemcsak jóindulaton és tehetségen, hanem irodalomtörténeti feltételeken is múlik. Azok, akiknek óvatos, tekintélytisztelő, taktikára hajló szemléletét egy szűklátókörű, faji és társadalmi elfogultságtól telített kor szabta meg, még akkor sem lehetnek a felszabadult irodalom szállásésinálói, ha származásuk, vagy jóindulatuk a multban a haladás oldalára állította őket. Erre kétszeresen is találó bizonyítékot nyújtott Lukács György Illyés Gyulával kapcsolatban. Lukács, a maga korlátai között kétségtelenül haladó és kiváló Illyésben éppen azt az irodalmat helyezte piedesztálra, melyben a nacionalizmus társadalmivá, a stílus grammatikai tökélyé, az oportunitás taktikává, a szociográfia irodalomká „nemesedett“. Lukács Illyéssel a „nagyrealizmus“ eszménye helyett a — valóban nagyszerű — kisrealizmust tette példaképpé.

Bennünket, háború után jelentkező negyedik nemzedéket, akik tarsolyunkban néhány verssel, podgyásunkban elfogultság helyett reménységekkel, a hamis tekintélyek megvetésével és az igazság szeretetével köszöntöttük a felszabadulást, egyesek azzal vádolnak, hogy közönyösek vagyunk a társadalmi átalakulásban, hiányzik belőlünk a közösségi érzés és a humanizmus. Realizmus és világos stílus ürügyén szociográfiát, parlagságot követelnek rajtunk.

Pedig ha elfogulatlanul közelednének költőinkhez: Benjámín Lászlóhoz, Darázs Endréhez, Nemes Nagy Ágneshez, Rába Györgyhöz, Pilinszky Jánoshoz és többi lírikusunkhoz, drámaíróinkhoz: Gyárfás Miklóshoz, Hubay Miklóshoz; novellistáinkhoz: Kéry Lászlóhoz, Karinthy Ferenchez, Mándy Ivánhoz, Örkény Istvánhoz, könnyen felismernék tévedésüket.

Ennek az esszéistákban és műfordítótkban — nem ok nélkül — szűkölködő nemzedéknek írásait olvasva, két körülmény tűnik föl: írásaik világszemléleti kitágulása és sajátos formai megjelenése. Talán leginkább verseikben ellenőrizhetjük a világszemléleti határok kitágulását. E versek jelentősebbjeiben háttérül vagy témául, lappangva vagy nyíltan korunk nagy tragédiája: a háború húzódik. Szabadság, magányosság, halál és szerelem megszokott tárgyai e költészetnek, mely ismét nem adja

alább az „egyetemes“-nél. Formájában a vers gyakran görcsössé, monotonná válik és mindenesetre elveszíti öncélú csillogását.

Ezeket a fiatalokat már nem köti gúzsba elődeik témaszegényítő objektivitása és józsansága. Elég merészek ahhoz, hogy mítikus élményeiket hétköznapi egyszerűséggel mondják el. Látják „föbelőtt szökevényként eldőlni az időt“; „messziről... a vaskesztyűs halál“ nyújtja feljűk kezét. Az aggok idillikus- és a számonkérők kegyes humanizmusával szemben vállalják a kételkedést, a pesszimizmust is, „Sikkadtan bujdosók“ e földön, ahol gyalázatos célok az erköles ünnepélyes látszatában, nemes törekvések megvalósulásának küzdelmében és hitvány harcosaiktól bemocskolva viaskodnak egymással. „A tiszta, öldöklő igazság“ fegyverével és kíméletlenségével szállnak hadba a kaján rémlátás és a sekély optimizmus ellen. Az ő hivatásuk valóban nem tűr taktikázást, humanizmusuk idillt, vagy kegyes képmutatást.

Érthetetlen és megmagyarázhatatlan, ha azt kívánják e fiatal költöktől és íröktől, hogy ne lépjenek ki börtönükből a szabadba. Még kevésbé érthető, ha ezt épp olyanok kívánják, akik maguk tárták ki elötük a börtön ajtaját. Mert van-e igazabb realizmus, közösségi érzés mint az övéké, akik — szűkebb hazájuk rendezését rábízáva a politikusokra — az emberiség nagy gondjai között teremtenek rendet. És van-e igazabb emberiség, mint az ő önmarengoló, kegyetlen humanizmusuk?

MAJOR OTTÓ

VERSEK VÉGÉRE

*Mint csillagfény, megfoghatatlanul lebegve
álmok s való között táncolni könnyedén —
öröktől fogva vágyom szétzilált egédbé
boldogság, bár tudom, hogy nem leszel enyém.
Az élet terhejt már nem bírom magamban:
egy nő kell, hogy megossa vélem gondjaim —
oszlassa bénító magányom lankadatlan,
ringasson gyermekként gyógyító karjain...*

*Üres vagyok, nincs semmi bennem,
tíz év kíégetett egészen —
jelzőim lassan megfakultak:
nincs új már színemben, zenémben
tíz év száz verse közt nincs egy sem:
nincs végső, áldott megfogalmazás —
már csak szélmalmokkal verekszem,
mert minden új verssem újabb bukás.
Mi új volt bennem, eldaloltam —
nem bíztak rám sokféle dallamot —
és most összegzem, elbukottan:
legjobb talán, ha végleg hallgatok.*

*Ó csönd, némits el engem!
a hallgatáshoz adj erőt
hadd küzdjenek helyettem
a frissen érkezők...*

VÉGH GYÖRGY

BAKA UTCA

Vas Istvának

Megborzongva október szelétől
az üres háztelken fonnyadó
gaznövényeket nézem s az égből
esőszínű felhők rongya lóg.
Ólomszürke mélabú lepett el.
Ó ki tudná bűvölő ecsettel
átszínezni a kopár valót?

Sárga ház, baloldalt áll a gázgyár,
nagy kéménye füstjét ontja ránk;
udvarunkon vézna macska mászkál;
zsémbes albérlők lármája bánt.
Elfuthatnál s itt ragádsz a sárba.
Gyülöld, mint én, gyülöld ezt a sárga
házat, melyben felvertük tanyánk!

Ha megyünk, kíváncsi szem tapad ránk.
Visszatérünk, szomjas fül figyel.
Kopasz aggastyán a házigazdánk,
ki a lábtörlőre rávizel.
Csengő szólal, reszket tőle térded:
Már nyomodban vannak, jönnek érted!
Napunk tétován így múlik el.

Ablakunkból minden este látjuk,
hogy gomolygó, kámzsás alakok
megragadják trónfosztott királyuk,
a vérpadra induló napot
s az, fehérből rézvörösre hülve,
mint levágott fej zuhan az ürbe,
melyben nem teremnek csillagok.

A sötétbe nézünk. Néha távol
hangokat hallunk: szitkot, sikolyt.
Fülhasító láрма kél a gyárból.
Füttyszó. Durva férfihang rikolt.
Robajával egy egész vonatnak
síneken teherkocsit tolatnak.
Ébren alszunk. Nyeljük az iszonyt.

Rendörspicli leskel bűnötökre
s mit kiszaglász, nem csekély dolog.
Fenyeget a törvény bamba ökle.
Álmodokban csendőrtoll lobog.
„Ékszert rejtegettek! Fajt gyaláztak!”
Rátok bélyeget süttött a látszat.
Víz le nem moshatja foltotok.

Én a kort nyitott szemmel szeretném
nézni, bátran és személytelen.
A salak közt csillog-e nemesfém,
meghatározná az értelem.
De az örült század zavarában
barbár indulóra lép a lábam
s szenvedélyek lapdálnak velem.

S egyre örül, működik az elme,
mint a megvadult malomkerék.
Nem segít a bor s a nő szerelme,
nem kell zsíros hússal telt fazék,
nem csábít a kétesüdvű mennybolt.
Ki a földön mindig idegen volt,
nem vigasztalhatja azt az ég.

Bár vihetne egy szigetre vágyam,
hol a béke és a csend örök,
melynek árnyadó oázisában
megnyugodhatnék az üldözött.
Régi estéink derüje hol van?
Hárman fuldoklunk e bús pokolban
kéniszagú, maró lángok között.

(1944)

KÁLNOKY LÁSZLÓ

UTÓHANG

Elhallgatok, mert vallomás, de póz is
a költemény. Lecsillapult a vad láz.
Didergék és a régi neurózis
új táplálék után kutatva szaglász.

Aramkört lel ideghálózatomban
s mint vészjelző villanycsengő, csörömpöl:
A csöcselék üvöltjön, te azonban
ne szólj, feküdj le, halj meg a csömörtől!

Mint terhes lány a szégyent, úgy viselném
eszményeim. De hát az Eszme fontos?
Hisz meghajlik a zsarnok Tény előtt.

S görcsös vajúdás közt megszűli elmém
a mindenben-kételkedést, e csontos,
idétlen, hosszúkörmű csecsemőt.

(1944)

KÁLNOKY LÁSZLÓ

VEZEKLŐ

(Pedagógusoknak ajánlom)

Ott motozott a sarokban. Fababáját csavargatta papirosba és beszélt hozzá.

— Kimész az utcára és hozol vendéget... így, szépen, bepirosítom az arcod... — rongydarabkával kenegette arcát, mintha pirosítaná. — Na... menj szépen... és ha kapsz pénzt, odaadod a Lujza néninek... én leszek a Lujza néni... ne félj, nem kiabálok, nem verlek meg... add csak ide a pénzt... veszek érte sok cukrot és neked is adok...

Megfogta a babát, mintha sétáltatná, lépéseket tétetett vele: fel, alá...

— Látod... ott jön egy bácsi... Mondd neki szépen: szép ember... mutatok valamit... szép ember... van jó meleg szobám... Ha bejön a bácsi, jó, de ha nem jön, akkor egye meg a fene... meg frász a po-fájába... azt is mondd... mondd szépen...

— ... Látod ott egy bácsi... ez az öreg bácsi, aki a mamához szokott jönni... most tehozzád jön... leteszi a kabátját szépen a székre... úgy... most lefekszel a díványra... és most nem szabad odanézni... oda tudok nézni... de nem szabad... de a pénzt add ide hamar... a sarkon a Szabó bácsi üzletében van ragadós cukor, amit én nagyon szeretek...

A baba arcáról már régen lekopott a szem, de mintha most mégis nagyon értelmesen nézne, teljes megértéssel. Mozog a földön, az ujjak között sétál: fel... alá... fel... alá...

Kint már kékesszürke párákat lehel az alkony. A keskeny utca két oldalán alacsony házak között nők járkálnak. Csipős az idő. A késő őszi lilásra festi az arcokat a festék alatt és a rikító sárga, bodorított hajak, mint idegen anyagból való kalapok borulnak a fejekre.

A ház csendes. A homályosra festett ablakok mögött minden egyszerű és érthető.

A mama belöki az ajtót. Mögötte nyurga fiú lép be, zavartan megáll és a gyermekre bámul.

Az asszony látja a pillantást, dühös. Még ez is...

— Eredj ki — mondja a kislány felé, — menj be a Gizus nénihez, annál most nincs senki...

A kislány kilépetet a folyosóra, Haragszik. Babáját a melléhez szorítja és súg neki: ennek is a frász a pofáját... tudod?

A Gizus néni ajtaján nincsen kívülről kilincs. Csak kopogtatásra nyílik a rozoga ajtó és a kislány kopogtat, erősen veri öklével és kiabál: Gizu-us né-nii! Gizú-uska!

Hallani, ahogy egy nagy test mozdul odabent, csoszogó lépések közelednek.

— Bujj be — mondja egy rekedtes hang és az ajtó felnyílik.

Édeskés szappanszag száll szembe a kislánnyal. A szoba félsötét, kis villanykörte ég a horpadt heverő felett, a falon újságokból kivágott képek, meztelen nők, férfiak, a szeretkezés legkülönbébb formáiban...

Gizus néni kövér teste lehuppan a heverőre. Arcán már táskásan puha a bőr, meztelen vállai a fehér ingvállból szélesen gömbölyödnek. Arcán megfakulva, foltosan fekszik a pirosító, száján elkenődött a rikitó máz. A heverő mellett lavórban áll a víz, összecsavart rongydarabot merít belé és kicsavarva a homlokára teszi a nedves, hűvös ruhát, szemeit is betakarva véle.

— Fáj a fejed? — kérdi a kislány és odadől az asszony mellére a fejével — fáj nagyon? Meggyógyítsam? Én vagyok a doktor bácsi...

A nő hallgat. Behúnyt szemmel fekszik, alig hallja, hogy a gyermek beszél, nem érzi motozó ujjacskáit. Félálmban zsidongva csendeseedik a fejében tomboló fájdalom. Az éjjel nem aludt...

A gyermek beszél. Ül a földön a heverő mellett és a babáját szidja: — átkozott te... te... agyoncsaplak... ostorral verlek meg, míg a fekete lelkedet ki nem adod...

Kopognak az ajtón. Szabályosan hármat. Gizus néni gyorsan felugrik és kikiabál: igen!... mindjárt!

A heverő alá löki a lavórt a ronggyal, csobbanva csap ki a víz, ahogy betaszítja. Aztán a tükörhöz siet, kapkodó kézzel pirosítót ken a szájára, arcára, haját igazítja és mézédés mosollyal az ajtóhoz lép.

Zömök ember áll ott. Keze a nadrágzsebében, szeme pillantása tétova. Amint belép keserű dohányszag és bor áporodott felhője száll vele. Nem józan... hozzá az ilyeneket küldik... öregszik...

A kislány áll a heverő mellett. Nézi, hogy az ember ledobja a kabátját és az asszony mellé fekszik. Lábujjhegyen elhúzódik, de nem fordul félre. Mindent lát, nyitott szemében csodálkozásnélküli, nyugodt pillantás. Az ember kezét nézi, ahogy a kövér húsba mélyed, tapogatva síklik ide-oda, más minden közömbös előtte, ez a kéz érdekes, ez a mozgó kéz.

Hirtelen zaj hallatszik. Futó lépések csattannak az ajtó előtt. A mama hangja kiált be: ellenőrzés — és a kinyíló ajtóból elkapja a kislányt és máris fut vele. Ő is siet, már tudja: ilyenkor a nagy ruháskosárba kell bujni és csendben maradni sokáig, míg a mama leemeli a kosár tete-

jéről a másikat: akkor már elmentek. Különben elviszik a mamától... az pedig borzasztó volna...

A nagy kosár teteje már nyitva várja. Fojtó naftalinszag száll ki belőle, még nem vették ki a nyáron odatett ruhaneműeket... de mégis bele kell férni mindenáron. A kosár fedele lenyomódik, a kislány laposan fekszik, babája a melle alatt szorul és a kosár nagyott recsen, mikor a másik nehéz kosár rákerül. Jaj... szólni kellene... így nem lehet... jaj... de már hallja a gyermek, hogy az ajtó nyílik, férfihangok hallatszának, megtöltve a kis szobát és szinte szétfeszítve a falakat. Nagy, erős hangok, kemények, csattogósak. Hallani a lépéseket, amint körben járnak, adatokat jegyeznek fel, a mama bemondja a nevét, mikor született és hol... A kislány melléhez nyomódva fekszik a baba. Most érződik csak, hogy milyen kemény tud lenni egy ilyen baba... nagyon nyom... és fellette a kosár fedele, mintha megereszkedett volna és a felső kosár egész súlya őt nyomná kegyetlen erővel... mama... mama... meghalok... jaj... — de a száját kétségbeesett erővel szorítja össze... nem szabad szólni, panaszkodni, mert akkor elviszik a mamától... a mamától, aki az egyetlen jó... meg a Gizus nénitől... meg az öreg bácsitól, aki cukrot szokott hozni... mama... mama... nem fogok odanézni... soha többet... csak már mennének... csak mennének... — és úgy gyűlöli a hangokat, amik a szobában kavarnak, ütődnek, a falhoz csapódnak... jaj... minden összedől... a baba... jaj, a baba... soha nem foglak szeretni... te, te bűdös dög... ó... jaj... És egyszerre dermesztő kiáltás hallatszik a szobából, egy hang ordít, erős férfihang: ez mi?! ez mi?! — üvölti és a kislány a kosárban nem tudja, hogy mit talált, mit tart a kezében, de szinte eszméletét veszti a félelemtől, érzi, hogy valami nagy, nagy baj történt odakint.

Ott áll a férfi és gyermekruhát tart a kezében. Rázza a mama orra előtt és a kis ruha libeg és mintha kigyulladva lángbaborítaná a sárga házat és a mama szívét.

— Hát akkor itt van, — mondja a férfi. Hangja most már csendesebb, de gúnyos és éles, szinte hasít, mint az anyaszívbe szaladó tör.

— Hol a gyerek?

A mama hallgat. Összeszorított szájjal áll a szoba közepén és nem felel. Szeme riadtan néz, keze reszket, mintha a halál órája érte volna el, most összedől minden... minden, amiért még érdemes volt...

Kinyílik a szekrény ajtaja. Marokra fogott ruhanemű lökődik a földre és a hang még egyszer felesap: Hol a gyermek?!

A kislány homlokáról nehéz verejtékespek hullanak. A baba nyomja a gyomrát és még valami más is...

Emelkedik felőle a nehéz kosár, felnyílik a tető. Egy kéz fogja meg és megemeli könnyedén, mint a pelyhet.

— Hohó! — kiáltja vidáman és a kislány a földre kerül. Meggémberedett lábain alig tud megállni, összecusklik. Arca csupa maszat az elkenődött könnyektől, körülötte száll a naftalin erős szaga.

— Méghozzá lány, — mondja az ember és a kislány nem tudja miért, de nagyon szégyenli ebben a percben, hogy nem fiú. Ha fiú lenne, nem lenne baj?

— Öltöztesd föl — parancsolja a mamának az ember és az zokogva hullik a kislány fölé.

— Nem! Nem! — kiabálja és hangosan sír, a melle remeg, ahogy magához szorítja a kicsit. — Nem adom!

— Ne komédiázz! — szól rá gorombán és elhúzza a gyermeket. — Hol van a kabátja?

Ráhúzza a kabátot, a mama a dívánra dobta magát és kiáltozik.

Aztán az autóban ülnek. A kislány mellett két oldalról két férfi széles teste nyomódik, alig fér el közöttük. Bámul ki a suhanó házak felé, a sok emberre, csillogó kirakatokra... A mama arca lassan eltűnik a szálló képek között és egyszerre nagyon érdekes minden és jó... csak a papirosba csavart fababa megy vele a hosszú útra...

A zárda nagy hegyen, kert közepén áll. Itt nincsenek házak, nincsen város, nem hallani be más hangot csak a madarak csivitelését, azt is csak reggel, később, mintha megtiltották volna, hogy csattogjanak, énekük elhallgat és a kápolnába induló, sorban haladó gyermekek felett néma áhítattal hallgat az erős, üde levegő. Elöl mennek a kicsinyek, legelől az új kislány, akit itt nem szólítanak kis pulyának, nem mondják neki, hogy vigyen el az ördög, eredj az útból és nem kapja fel senki, hogy sötétvörösre festett szájával cuppanós csókokkal összekenje arcát. Itt minden kimért és rendes, illedelmesnek kell lenni és imádkozni, mindig csak imádkozni...

A Maciból Mária lesz és a kedves nővér hangja szárazon ejti:

— Nagy Mária, gyere a táblához.

Mária kimegy. Fekete szemével felnéz a nővérrre, a krétát forgatja ujjai között és nem mozdul.

— Írd: egy + egy = az?

Írja. Vékonyan, alig látható vonalakkal, ügyetlen kézzel írja le: $1+1=2$.

Mielőtt visszamegy a helyére, meg kell fognia két oldalt a szoknyáját és a lábát hátralökve meghajolni.

Reggel a hosszú asztalnál szorosan egymás mellett ülnek. Az imádság mormolva, halkán száll a mennyezet felé, de előttük már illatosan gőzölög a nagy esésze kávé és a kalácsszelet nagyobb, mint a két egymás mellé tett tenyere. Ó...

Esznek.

— Hogy ülsz?

Egy kéz nyúl a lehajló vállhoz és kiegyenesíti. Mária kihúzza magát. A kalácsmorzsák így az ölébe hullanak és csak vigyázva, titokban lehet felesipegetni, mert az nem illik. Jó volna még... de itt nem kérdik meg tőle: akarsz még? Mindenki nagy szeletet kap és az elég. Hogy is gondol ilyet? Mintha hallaná: Nagy Mária, te elégedetlen vagy? Isten ellen való ez a nagy mohóság... imádkozzál el tíz Miatyánkot...

Este a nagy hálóterem egyforma ágyai felett halovány lámpa ég. A kék lámpa a menyezeten kis kört világít csak meg, ha Mária összehúzza a szemét, a lámpának fényből szirmai nőnek és olyan lesz, mint egy nagy búzavirág... azt szokott hozni az öreg, ha jó kedve van... a mama a vázába tette és azt mondta: inkább adta volna ide az árát...

Motozás hallatszik balfelől. Az éjjeles nővér már végigment ki-mért lépteivel a két sor ágy között, jóéjszakát kívánt, keresztet vetett rájuk és halkán betette maga mögött az ajtót. Most lassú mozgás indul, susogás, elfojtott, kuncogó hangok merészkednek ki a takarók alól.

— Te... kislány... — súgja Mária felé egy hang — neked van mamád?

Mária felül az ágyon. Oldalt néz és sértődötten mondja: — Perse, hogy van mamám... mit gondolsz te... hogy nekem nincs mamám?

Lábujjhegyen lép le a kislány az ágyról, odasettenkedik Mária ágya végébe és leül.

— És hol a mamád?

Arrébb is mozognak. Mindenkit érdekelt az új kislány, akinek éjfekete haja világít a párnán és kapkodva néző ideges szeme minden percben végigsiklatja pillantását a kislányok során a templomban, osztályban, étkezőskor...

Itt-ott mozognak, előbbre másznak közelebbi ágyakra. Mária ágyán már mindenütt ülnek, közelebb fúrják magukat és egyikük a haját tapogatja.

— Hol van a mamád? — kérdi követelően az előbbi hang és Mária megmondja:

— A bordélyban.

— Hát az mi?

— Az egy olyan ház, ahová bácsik jönnek és a divánra fekszenek és pénzt adnak... de az öreg néha cukrot is hoz nekem... ha nem smucig... Ott van a Gizus néni is, akinek a feje szokott fájni... az is ad néha cukrot... a kedves nővérek nem adnak cukrot?

De a kislányok erre nem felelnek. Előrehajolva kérdésekkel ostromolják. Először is: mit csinálnak? Aztán miért? És legfőképen: hogyan?

Tüzes esővaként gyujtanak a szavak. A kislányok arca piros, a nagyobbak vihognak.

Mária mesél. Megelevenedik előtte a kis ház, vaksi ablakai mögött a mama arcával... ahogy lehajlik fölé, beszél, kiabál... aztán a nagy kosár nehéz illatával és vágyat érez a piszkos fababa után, amely idáig elkísérte, de Apollónia nővér kivette a kezéből és undorodva félrelökte. Ő nem mert szólni, szemével követte a babát, amint az asztalra hullott, ott koppant egyet a feje... szegény... szegényke... a frász törje ki azt a sápadt arcú nénit... bűdös dög... még mit nem, az ő babáját... — és elkezdett sírni magában, mert már régen nem látja maga körül a kislányokat, a fehér hálóruhák, melyek elfedik a bűnös testet összeolvadtak, nagy fehér semmivé váltak és csak egy arc néz ki belőlük: mama... mama... — sírja, nem is tudja, hogy hangosan sír... csak az ajtó nyikorgását hallja meg és a gyermekek surranását, ahogy ágyaikhoz futnak a veszély elöl.

...mama! ...mama!...

A nővér megáll az ágy mellett, meghallja a síró hangot, amint gyenge vinnyogással nyöszörgi: mama...

Odalép a kislány mellé.

— Ne sírj — súgja — ne sírj... a jó Isten veled van... imádkozz szépen...

— Én nem imádkozok — sírja a kislány és lerázza fejről a símogató kezét — én a mamához akarok menni... és te menj a fenébe!

Az apáca megdermedve áll. Összekulesolja kezét, hangosan imádkozik:

...szabadíts meg minket a gonosztól... és bocsáss meg az ellenünk vétőknek...

Mária párnája nedves, forró könnyeitől gőzössé válik. Az ima szavai lágyan szállnak felette, szédült fáradtság lepi meg, elalszik és még álmában is meg-megremeg melle, ahogy szepeg...

Reggel éles csengettyűszó száguld végig az elsötétített termeken, a zsaluk felszaladnak és a korareggeli világosság becsap az álmos szemekbe. Csízok ugrálnak az ablakdeszkákon, korai fehér hőkönnyek hullanak, amint egy-egy fa megrázkódva ébred álmából és ágairól leejti.

A kislányok susognak. Egyikük Mária mellé lép és belékarol.

— Te, mesélj — susogja — mesélj a mamádról... meg a többiekről... és hogy mit csinálnak a bácsik...

Mindig csak erről akar hallani, mindenre kíváncsi, aztán ő is meséli. A gyermekek nyugtalanok és egy nagyobb, aki rosszul áll számtanból, a kedves nővér mellé lép:

— Vétkeztem — súgja és lesüti szemét, ahogy szokás és ahogy illik.

Az igazgatónővér szobájában izgatott tanácskozás folyik.

— A Bűn lépett be vele ajtónkon — mondja az igazgatónővér elrémülve — megrontja ártatlan galambjainkat, tanítványaink hófehér lelkét...! — Szereti a virágos szavakat, lesütött szemekkel lassan ejti őket, mintha valami finom ízt morzsolna szájában.

A kövér számtanos nővér áll fel helyéről. Pattogó szavában az ördög és a pokol minden gonoszsága villog, itt fenyeget az erdőszéli szelíd kis ház felett, itt gyullad ki a fekete kislány szemében, ahonnan megégeti, bűnbe rántja a többieket is. Valamit tenni kell!... A gyermeket azonban nem lehet elküldeni, a Rend bizonyos érdekei fűződnek hozzá, hogy kegyes, szent cselekedetként megmentsék lelkét...

A folyosón párosával sétálnak a kislányok. Valami nyomasztó van a levegőben, a lesütött szemek alatt félelem vibrál. A fiatal Agátha nővér megy mellettük és ügyel rá, hogy egyetlen szó se essék. Mária a nővér mellett lépked, két lépés távolságban a többiektől.

Ebédnél is két nővér közé kerül és este kis szobába viszik az ágyát, Agátha nővére mellé, hogy lelkéből megkezdhesse az ördögöt kiűzni...

A szoba fehér falán feszület, alatta apró, libegő lángú méeses ég. A szoba szagtalan és személytelen, a nővér halkán jár, a feszület elé térdel és hosszan imádkozik. Kezében lassan forognak az olvasó szemei. Aztán feláll és a riadtan üldögélő gyermekhez lép. Eddig is érezte magán a tüzes fekete szem pillantását, de most állá alá nyulva belenéz.

— Tudod-e, hogy aki paráználkodik elkárhozik? — kérdi félig suttogó hangon — azok, akik közül te jöttél, mind a pokol tüzén fognak égni, mindörökké...

Így beszél hosszan, míg az óramutató lassan halad előre az időben. A kislány félig már alszik, nehéz, fekete szempillái le-lehunyorodnak, de a nővér megrázza a vállát: figyelj, figyelj...

Másnap a helye üres, a kislányok susognak. Az egyik látta, mikor Máriát bezárták a büntetőkamrába és Agátha nővér kenyeret meg vizet vitt be egy tálcán. — A gonoszt űzik ki vele... — suttognak.

— Mit csinált? — kérdik, akik még nem tudnak róla — mit beszélt? És a történet elferdítve, szörnyű meztelenségekkel, férfiakkal és bűnnel nehezítve elindul szájról-szájra, nevetgélés, szörnyűködés kíséri és az apácák megrémülnek.

Mária ül a számolyon, amely az üres kis szobában a feszület előtt áll. Oda húzta szembe vele és ráült. Nem sokat ért az egészszől, ami történik vele. A mama meg fog égni — gondolja — meg fog égni, mert meztelen volt és az a legnagyobb bűn... És megégni fáj... nagyon fáj...

Körülnéz a kis szobában és rémülten akad meg szeme a felfeszített testen.

—...Jaj... én is meg fogok égni — gondolja — én is... és nem szabad odanézni... Ott... az is meztelen... mama... mama... nem akarok megégni...!

Megfogja szürke intézeti kötényét, ledobja magáról és a visszatett zsámolyra áll. Nyujtózva, nehezen éri el a feszület lehajló fejét. Ráteszi a kötényt, az lehullik és elborítja az egész testet...

Este nyílik csak az ajtó. A kislány térdeire borulva ül a zsámolyon és alszik. A nagy csend és a meg-meglibbenő mécesláng elaltatta. A köténybe burkolt feszület ijesztő árnyékot vet rá...

BALÁZS ANNA

PHILIPPI

*Kortyolnál újra új hitet?
A kor nem erre szült.
Rádléptek, eltört derekad;
felállnál, mint a fű?
Vagy várod, új farkat ragaszt
testedhez, balga gyík,
a természet, s befuthatod
vetkőző útjait?*

*Emeld fel gőgöd, öntudat,
ágaskodj újra, ész!
Miért vérzed fel körmödöt,
nem tágul itt a rés.
Mit próbálsz még? Hány új utat?
Azt hiszed, itt terem,
ha falattal csalogatod,
s kísér a győzelem?*

*Már reng a föld. Tekints körül:
ellenséges lovak.
Nincs isten, aki túlel,
mért áltatod magad?
Gyávább vagy, mint a római,
ki ráfeszült a késre?
Szegezd magadnak, húnyd szemed,
s zuhanj a szenvedésbe.*

SZABÓ MAGDA

JÓZSEF ATTILA LÁZADÁSÁNAK ESZTÉTIKAI ÉLMÉNYE

Utókor.

Hét évre József Attila halála után, az ország néhány történelmi pillanatig osztálytalanságba dermedt s a proletár életforma az újjászületés hatalmas élményével ajándékozta meg az embereket. A romok mérhetetlen vázlata, a kollektív halálfélelem nem a megsemmisülés képzeit bontotta ki, hanem az élet kezdetének derűjét. Egyetlen óriás proletáriátus indult neki a békének, felpillantva a föld alól. A költő álma egyelőre aránytalanul bontakozott ki, de az új világ architektúráját a szocializmus alaptörvényei tartották és igazságai képezték ki a szabad élet építményének harmóniáját.

Társadalmunkat, különféle tervekkel felosztott állami időnket, végső fokon, külön-külön önmagunkat is beteljesedett igazságnak fogadhatjuk el, a költő terveiből szövődött valóságnak, amelynek legapróbb részleteit is betölti valaki közülünk.

József Attila műveiben keresve, megtalálhatjuk magunkat, mint az elnyomottság nyersanyagát. Ezzel dolgozott a költő. Lázításának értékét így önmagunkkal mérhetjük.

Indulat nélkül.

Alig képzelhető el indulat nélkül olyan dinamikus fogalom, mint a lázadás. És mégis, valahányszor József Attila egyetemességig felemelkedett lázadó magatartását vizsgáljuk, nem a szenvedély forrósága, hanem az időtlen igazság hűvöse érint meg bennünket. A romantikus felforgatók keceses párdue ugrásaihoz viszonyítva, ő a fenyegető mozdulatlanság. Nem kétséges, hogy a lassanként mégis értelemben forduló világban József Attila lázadása a mozgató erővel egyidőben építő értéket is jelent. Úgy is mondhatnánk, hogy lázadásának kemény anyaga a szabadság világának tartó berendezéséhez tartozik.

*„Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!”*

Gondoljunk erre az érces szigorra, erre a félelmetes lépésre, amely után örület vagy utópia csillámlik. Milyen indulat fölötti rideg látomás ez,

tovább az értelmén, szinte magával a hűvös idővel azonosul. De ha a gondolat hideg égővéből visszautazunk az érzelmek egyenlítőjéhez, a költőt akkor is olyan megfogalmazásban halljuk lázadni, amely a világirodalomban egyedülálló:

*„Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hű
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibenmünk,
mint a mélyhegedű.“*

Nyugodt, lassu ütemű kép ez a proletár sorsról és szerepről. F. zenei hasonlatban mégsincs semmi érzelgősség, egyáltalán nem fínomítja el a dolgokat, sőt mélyebbről rezonáló tartalmat ad. Végső vallomás, könnyű hasonlat, akár a szerelmesére is mondhatná a költő, de ebben a váratlan társításban tökéletesen egybeeseng a marxista proletáriátus képzetel. Minden emberi mű a proletároknak zeng, ennél többet már nem lehet mondani. Illetve lehet, a hasonlat második fele ezt teszi. A mélyhegedű zengése már a lázadás eleven hangja. Hangzása puha, de jelentése több minden nagyobb méretű hasonlaténál. Mint ahogy a hideg fut végig a hátunkon akkor is, ha ezt a megállapítást olvassuk:

„A szegényeké csupán a csönd.“

Ez nem a költészet kérdése. Inkább elszólásnak nevezhetjük. Méreteit első pillanatokban fel sem tudjuk fogni. A csönd, a halál, a semmi, a léttelen salak a szegények tulajdona. Formailag s a roppant boltozatu valóságba jobban illő igazság alig képzelhető el. Történelemrésző lázadás húzódik át rajta, mint a híd. Egyszerű konstrukció, távol az indulati elemektől.

József Attila szavai, megfogalmazásai, visszatérő költői megoldásai úgyszólván kikísérletezett, pontosságukban csaknem tökéletes lírai képletek. A termelési rendből következő igazságtalanság nem játék és nem alkalom nála új költői forma keresésére, hanem megmásíthatatlan adathalmaz, amelyből a vers tömör lehetőségeivel élesebb erővel bontakozhat ki a valóság. Ezt értjük indulat nélküli lázadáson.

A gyermek szerepe.

Lázadásának csaknem egyetlen szubjektív támasza a gyermekkori élmények ereje. A proletár világ otthonban, családban, körülményekben megfogalmazott elsődleges élményéből emlékei, mint a kapitalizmus kísértetei

úgy térnek vissza hozzá. A félelmetes nagyságura megnövekedett konyhai edények, az éggé változott kékítő, a gyilkosság szimbolumává villanó konyhakés, a világ nyöszörgésévé alakult gyermeksírás s az éhséget idéző kenyér, esupa óriás vetület az értelemre a gyermek befogadó idejéből. „*Kirakják a fát*“ című versében véglegesen kimondja, hogy azokat a régi munkásokat, akik a gyermekkorba állványozott pályaudvar és híd világában cipelték a fahasábokat, segítőtársként viszi magával most tudatos, felnőtt idejében.

Lázadása éppen a gyermekkor gyötrelméből életrekelt tárgyak és hangok fenyegető erején nyeri el teljes hitelességét a költői időben. A Duna a város minden szennyesét mossa, mint valamikor az édesanyja. Erről az arányokat felbontó növekedésről beszélünk és ezt nevezük szubjektív támasznak lázadásának mikro-világát kutatva.

Az éjszaka kenyeret lopó gyermek így áll otthonában:

*„Ha belé — belereccsen a szörnyü kredenc,
ajkára repül kicsiny ujjja:
könyörögne az irgalomért, de a csend
zord kürtje a zajt tova fujja.*

*Ez a zaj, ez a kín, e világreccségés
nem szünve, dühöngve növekszik.
Belesápad a gyermek, elejti a kést
és visszalopódzva lefekszik...“*

Ebből a két versszakból vizsgálódásunk szempontjából a szimbolizáló szavak legfontosabbak: *szörnyü kredenc, e világreccségés, visszalopódzva...*

A zaj, amely elriasztja a proletárt attól, hogy kenyeret ehessen, a világ reccségése. Az egész nagy ellenséges világ ellene van annak, hogy éhséget kielégítse. Mindezt a kredenc reccsenésének zaja váltja ki a felnőtt költőből. Ugyanezzel a késői megnövekedéssel ragyog „*Ajtót nyitok*“ kezdetű versében a mosogatótál, a mama halálának egyik angyalaképpen. Így emlékezteti a futószalag hangja is a gyermek sírásra s így hasonlítja a gyermeksírást a munka s a természet keserves zajaihoz.

A gyermekkor élményei *megnövekedésükkel* támogatják József Attila lázadását, amelyet az értelem elrendez aztán a maga józan és súlyos törvényei szerint.

Az élmény kimerevítése.

Ezzel az átváltással válik *tudományossá* a lázadás. Egész költői szótárát végiglapozhatjuk, anélkül, hogy a nyomornak egyetlen frázisával, vagy eltúlzott meghatározásával találkozni. Pontossága ezért a gyönyörködteté-

sen kívül az ember értelmét borzasztja meg. Hatalmas verse, a *Hazám* olyan kiszámított, mint az operáció. Semmi öncéluság nincsen benne. A vers feltárja az ország halálos betegségét, de nem reszket a hangja, diagnózist mond, vág, csillog a kór. A vers utolsó fejezetében gyógyít a költő. Hangja ugyanolyan nyugodt lejtésű, mint operáció közben. Egyetlen tévedése sincs a „*Mondd, mit érlel...*“ kérdései közben, pedig ez a vers már a pátoz veszélyeit rejti magában. Kitűnő példája ez a vers annak, amikor a költő tudásába dermeszti élményét. Ebből a biztonságos szemszögből tudja nézni az ellenséges tél éjszakáját úgy, mint birtokát a tulajdonosa. Ezért pontos közgazdaság „*Haszon*“ című verse is.

*„Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.“*

Ismét a tervszerűség fordulata. Az élményeknek olyan feladata van, amelyet nem lehet betölteni kisebb tünetessel, részlet-lázadással. Az adatok seregszemléje a forradalom hangulata helyett rendet akar teremteni közös dolgainkban.

Az irreális lírizálódott emlékek, József Attila ragyogó dialektikáján ismét megtalálják egyensúlyukat a valóságban. Idomaira bontja a gomolygást, éles színekre választja el a szívárványos csillogást, megszerkeszti a kapitalizmus kristály alakzatait, a változó nagyságú és a piramisokra emlékeztető gulákat, amelyeket akarva-akaratlanul hord össze a nép, akár a hasznot, a megfoghatatlanul keletkező és mindenütt jelenlevő kisajátított többletet.

Lázadásának fontos része *mérnöki* munka, mint ahogy nem véletlenül nevezte magát az adott világ varázsai mérnökének. Ezt a mérnöki munkát csaknem egész költészetén követhetjük. Fölmérte a világot valóságos kiterjedésében és önmagában, kirajzolja a nyomor arányait, ketté metszve a gyárakat, tanyai házakat, munkás laktanyákat.

*„Magadra ismersz? Itt a lelkek
egy megszerkesztett, szép szilárd jövőt
oly üresen várnak, mint ahogy a telkek
köröskörül mélán és komorlón
álmodoznak gyors zsibongást szövő
magas házakról.“*

A nyomor látványából így lesz tárgyi szerkezet, hideg hasonlat gyógyítja az ürességet, az építés zengése nyomja el azonnal a nyomorúság csendjét.

Nagyobbra nyitja körzójének ágait a költő:

*„Az egész emberi
világ ítt készül.“*

Nagyobbra merevíti az élményt, kiragadja a lázadás kis, olesó lehetőségeiből. Felméri a világot, megrajzolja az igazságtalanság térképét, mint ahogy a nyomor arányaival térképet rajzol a penész. Pontosan regisztrálja a kapitalizmus alkotásait, azt a világot érzékelteti velünk, amely elméretezett perifériáról árulkodik. Alig mozdítja el a látványokat eredeti helyükről, inkább megfagyasztja azokat. Hiszen ezek a mérnök-látványok önmagukban is ugrásra készek, szabadulni vágyók és kitesztottságukban tökéletesek.

A világ a költő pontos kivetítésével kap mentséget létezésére és a lázadásban nyeri el értelmét, mintha valami tökéletesen forradalmi hangszilyozás rendet teremtene éktelen isteni zsvajából.

A harmónia.

*„Szállj költemény, szőlj költemény
mindenkihez külön-külön,
hogy élünk ám és van remény, —
van idő, csípjük csak fülön.“*

*Nyugtasd a gazdagok riadt
kis lelkét — lesz majd kegyelem.
Forrást kutat, nem vért itat
a szabadság s a szerelem.“*

Marxista derünek nevezzük azt a fényességet, amely ezekből a sorokból árad. Ha lett volna idáig igazi indulati elem József Attila megrendítően értelmi lázadásában, akkor az Ars poeticájának gondolatmenetén omlana össze. A forradalom, a korlátait szétzúzó elnyomottság föltámadását is valami rettenetesen tiszta fegyelemben látja, anélkül, hogy egy pillanatra is átreszketne rajta a diadal, vagy a bosszúállás gyönyöre.

*„Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen.
Kísérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem.“*

Mi más ez, ha nem megboesájtás a legnagyobb és legvégsőbb harmóniák világából, ahonnan az embert, mint biológiai képződményt lehet

látni és ahonnan a kapitalizmus valóban tűnékeny, rövidke jelenség. A költő

*„tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.“*

Az igazságtalanság megoldásának hangja még fegyelmezettebb. A jövőt szilárd halmazállapotban látja, anélkül, hogy utopisztikus remények bővölnék. A győzelem gondolatára azonnal új harmóniákat szerkeszt. A kapitalizmus bukását a fejlődő értelemről következőt s a szocializmus diadalának gondolata *elméjében* okoz boldog megrázkódtatást.

Nem kételkedünk abban, hogy József Attila végső látomásában egyetlen pártot lát, e harmóniát magában hordozó pártot, az állandó vízió pártját, a tökéletességet folyton építőt, a feltétlen győzedelmeset, a pártot, amely az Emberiséggel azonos. Szinte olyan erővel látja ezt, mint a katolikus káprázat a végítéletet. Szavakban azonban egyelőre nem merünk megfogalmazni látásának jövőbeli alkotóját, mindenesetre tudományos szálain a marxizmus közgazdaságának élénksége csillog, valami tervszerű derű, talán az egész föld értelmi lázadásának kozmikus boldogsága.

Eszztétikai élmény.

József Attila lázadásának hideg biztonsága a legélesebb fordulat líránkban. A humanizmus magasságának határa, ahol már nem átalakulásról van szó, hanem új településről a kapitalizmusból való népvándorlás után. Petőfinek is vannak *közeli* fényjelei, amelyek összetételükben hasonlítanak József Attila reményéhez. De Petőfi még énekelt, míg József Attila ajkán csörömpölt a szó, fenyegetően jelezvén a harmóniák nélküli emberi világ végét és azon túl a tudós örömeivel hirdetve az értelem győzelmét.

*„Míg megvalósul gyönyörű
képességünk a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,*

Az Ars poeticában:

A mindenséggel mérd magad!

Itt fejeződik be a lázadás mérnöki munkája, a rendnek ebben a végső vázlatában, ahol a rend fiai józanul látják majd a végtelen szerény határait és ahol az ember otthonias mértékegysége a mindenség lehet.

Ez a következetes materialista lázadás éppen korlátoknélkülisége miatt úgy hordja magában az anyagfölötti harmóniákat is, mint a világegyetem a tágulás lehetőségét. Egységes, zárt, teljes, mégis játékosan csillogó. Költészetté fogalmazott nyugtalanság, alkotássá feszült rombolás, iránytűvé érecesedett vágyakozás. Lázadás, amelynek megoldása az *értelem* és nem keres érzékeny menedéket. József Attila lázadása önmagában is, mint időtlenséget meglebbentő érték száll tovább költészetünknek ismeretlen láthatára felé.

GYÁRFÁS MIKLÓS

EGY NYOMORÉKHOZ

(Az Egyetem előtt 1945-ben)

*Lásd, elhullottak a bátrak a boldogok el az ifjak
úgy reccsentek sorra mint a sajtó dereku erdők
csonkjaik éle sebzi csak olykor az élők
kedveseik érzékeny életét —*

*és lágyhúsú lányok
száradtak ki örökre sötét pincék beomoltán
férfiak árvult testén ráng csak néha a bőr még
csókjaik emlékére talán —*

*eldőltek az elme
oszlopai kikerül világra sugárzik a törvény
ők kik még a halálból is ránk gondoltak a pállott
táborok irtózatossá kertjeiből szakítva kibomló
édesszagú szirmokat mintha túlnani fákról
szálldosnának errefelé a levelek —*

*őket
őket se kímélte senki mert nincs ki kíméljen
és nincsen akit kímélni lehetne —*

*a roppant
sorsu munkások is odaveszttek ők akiké a
tárt-kapúju jövőndő ők kik a hidakat dobják
át a folyókon kik zengő huzalokra fűzik fel
végig a földet ők kik órjás szerkezetekbe
építik értve a földön a vízben az űrben
tomboló szertelen törvényeket és szakadatlan
mind együtt táncolnak a széles erők ütemével
ők az erősek a büntelének lásd —*

és te csak itt állsz

Itt állsz most is a villamos óra előtt a nagy árkád
alján az Egyetemnél mint annakelőtte csak itt állsz
itt állsz most is elnyomorult karodon még nyomorultabb
kisdededdel és ráng a kezed egyenletesen mint
kötőgépen a tű s valamire mindig nemet intve
ráng az arcod mint gyerekek ha cibálják
otthon az abroszt és ugrálnak rajt a szemölcsök
csöpp morzsák vidoran —

ó nincsen már kinek oly lány
volt arca mint tó tükörét ha csitítja az alkony
oly szelíd és melegen remegő hogy benne a száj úgy
csobbant mint a lenyugvó nap tüze —

nincs már
ő sem a nagyharagú foghíjas férfi ki mindig
önnön dühe lángján égette magát az igazság
lázában tépve ízekre az igazságot
e boldogtalan —

nincs a szelíd-eszü dalnok
kit legszörnyűbb játszámájára vetett ki a végzet
ő ki dalolt mint ki spanyolcsizmák szorításán
dallana édes dalt szeretőknek e kedves —

ő sincs
nincs jaj a drága barát aki önként ment a halálba
mikor megalázta a törvény

Nincsen ezer gyönyörű lány
kinek teste még sohasem pengett kifeszítve
nincs ezer ifjú kinek erejére vártak a forró
ércek a földben múltak a könyvben szerte a láncuk
rázó titkok és az újjongó tervek agyukban
És te csak itt állsz mindig

Tereád mi vár mondá
Itt állsz mindig mint aki el se hagyta e vártát
irtózatos őrszeme egy soselátott messzi seregnek
kit nem vert el a pergőtűz nem a hóvihar és a
hóhérok is kikerültek mint egy görcsös fát a járdán
aki fölött nem oldódtak ki a bombák
kit nem vártak tömlöcök és kopogó sorozattal
nem terített le az ínség nem szárazított el a szomj nem
tépett ízekre a rémület —

Én láttam remegni a bátrát
ahogy kicsapott a kürtöből a koron
mintha az ördög mázolni feketére az arcát

És a szelíd hős ott „jajjal teli Szerbia ormán”
ő ki dalolt amíg csak vitte az ostoros úton
lába a csonk tarkóján szörny szemével a csőnek
de teljes életében csak ez egy szót másolta

HALÁL

száz-

féle ecsettel

És te csak itt vagy

Jő a diákok

tarka csapatja rohanvást megtorpannak a lépcsőn
s szinte a rémület izzadja ki kezükből a fillért
mít rángó tenyeredbe dobnak mint valami mérleg
ingó serpenyőjébe

Ó mire vagy te mérték

Mondd ki nem enged Kit szolgálsz És ki a te szolgád
Te aki itt vagy mindig hogy mindig újra belénkívágl
az érthetetlen kín élet azokért kiket elvitt
az mi megörzött téged —

Noéra gondolkod itten

rú aki mellett nem telt még egy emberi hely de a pondró
nyüzsgött százszám

Mert mindennek lennie kell itt

Millió alakban hájigálja a szikrázó levegőbe
élőit a föld

fontosabb néki a sáska

m é g e g y hattyúnál

és több a satnya fajankó

mínt egy m á s o d i k angyal

És a te szörnyű karodban

ott is a törvény kikezdzhetetlen ereje ráng csak

SOMLYÓ GYÖRGY

HÁBORÚ

Novella

A kert felett különös, remegő sárga csík jelent meg. Hasadt, szélesedett és olyan üres, olyan kiábrándító színe volt, hogy az ember első pillanatban furesán összeborzongott, amikor észrevette. A fák és a kerítések lassan kibontakoztak puha, meseszerű sötétségükből, a fehérre meszelt kapubálvány pillanatról pillanatra veszítette el esodálatos, földöntúli ragyogását, a ház lassan házformájú lett, a kút újra szívárgó és kopott zöld vasfej, a virágagyakat szegélyező kövek újra szintelen, repedezett kövek és a sóderes út újra a megszokott, a mindennapi út. Az asztalok és a székek hirtelen szomorúan derengeni kezdtek és a veranda felett égő villanykörte mintha magába szívta volna minden fényét, duzzadtan és álmosan virrasztott a pókhálók között.

Hajnalodott.

Már érződött hűvös, száraz íze. Szomjúság íz, gyenge, alig támadó szomjúság íz, olyan, amelyre még nem érdemes vizet inni. Az ember nem tud mit kezdeni vele, forgatja a fejét, nyel, kóstolgatja. Ilyen az íze a hajnalnak.

Benn, a veranda mögötti szobában halkan sercegett a rádió. Éjjelről felejtették úgy, nyitott varázsszemmel, zölden világító skálatáblával. Néha, néha roppant egyet. Még csend volt mindenütt. Az éterben is, a ház körül is. De már érződött, hogy az éjszaka legesodálatosabb, hajnalelőtti puha varázsának vége. Minden lassan józan lesz, megszokott és hűvös. Most, szürkületkor indulnak rohamra az első csapatok, most másznak fel álomtól duzzadt arccal a repülők az ülésekbe, az első hajnali cigaretták parazsa valószínűtlenül imbolyog a kifutók betonja felett.

Odalenn, a kert aljában lámpák villantak, néhány koppanó reggeli hang, aztán halk trombitálás, indul az első villamos Pest felé. Négy tizenöt. A kocsis még üres ilyenkor.

János felállt a földről, nekitámaszkodott az egyik fa meszes törzsének és körülnézett. Torbágy felett még villogott valami kis csillag. A biai földeken köd úszott, errébb, Bálint alatt a dombok nedvesen csillogtak. Megsimította a homlokát, aztán a kert felé fülelt. Valaki öklenedett. Előrehajolt, hogy lássa. Nem azért, mintha érdekelte volna, hogy ki az, de ennek az éjszakának minden kicsi mozzanatát, minden figuráját

mélyen bele akarta vésni az emlékezetébe. Lohr, a trombitakészítő. Ő áll most a kádnál. Eres, nagy kezével belekapaszkodik az egyik barackfa ágába, néha megtörli a homlokát. Nem szól semmit. Berec, az ügyvéd, azt mondta: jajajaj... jahhahahajaj... Jó tíz percen keresztül. Lohr hallgat. Aztán nagy rohamokban, bugyborékolva hány. János összerázódott.

Iszonyú éjszaka volt. A hullámzó, teli tálak emléke és a csapkodó szavak foszlányai rettenetes súlyként ültek a gyomrában. Tányérok, tányérok és tányérok, zsír, húslében elázott zöldségek romjai, fekete sülték, lerágott csontok forgói, morzsák és mondatok törmelékei villogtak előtte. Rosszul érezte magát. A kád, odalenn... Az orvosék kivettek magukért. Szinte kísérteties volt a lakoma, nyomasztó bőségével, amely most valami süket mozdulatlanságba fulladt. Vajjon mit ünnepeltünk? Megpróbált kutatni az emlékezetében, de gyomra hullámzott. A frontok körül, Európában, ma is, minden nap, minden perccel méterről méterre közelednek. Már harmadszor rohanja meg ez a kép. Nehézütegek, szekerek, katonák jönnek előre, egyre előbbre, Bálint felé, a ház, a kert, az asztalok felé... Mi lesz velünk? Mi lesz velem? „Fehér abrosz, vörös bor van a kantin asztalán, s a kantinos kisasszony...“ Külön kádat állítottak az udvar végébe, ha a vendégek rosszul lesznek... A mellékhelység messze van, a sötétben amíg odabotorkál valaki... Háború. Még semmi sem látszik, semmi sem hallatszik, de valami, valami szörnyűség már beette magát a csontjainkba. Az ember vergődik a saját fiatalságának súlya alatt, álmok és villanások zökkentik előre egyik napról a másikra. Menekül. Este lefekszik és folytatja a mesét, amíg el nem alszik. Különös országok hadseregeit vezeti, vagy lányokkal sétál a háromszögelési pont felé, az erdőben. A bálinti fiúk oda „járnak“. A háromszögeléshez. Tegnap délután kiment, megnézte. Most már pontosan tudja majd, esténként, ha lazán szótt éber-álmában arra jár, hogyan kell menni. Nyugatról erős a meredek, arra csípősszagú bokrok ülnek a lejtőn, aztán néhány fenyőfa jön, kövek, fehérek mint a csontok, puha, hosszúszerű füvek, olyanok, mint a frissenmosott haj, végül a szögelés korhadt falábai.

Fekvő testek nyomait is kereste a fűben. Ölelés. Szép szó. Odaadja magát. Persze, a könyvek. Irodalom. A regényekben mindig így van, ilyen egyszerűen. De a könyvek hazudnak. Semmi nem igaz, a fiatalság nehéz és kegyetlen és a fiúknak néha olyan szaguk van, mint az öreg Sántha bácsi csődörének, amelyet láncokkal kötöttek be az istállóba. Ennyi minden és még körül, a hadseregek is, amelyek fojtogató gyűrűjüket egyre szűkítik körülöttünk. A halál nagyon egyszerű, — ha csakugyan létezik — tiszta és érthető, mint egy elsőfokú egyenlet. De ez... a háromszögelés, az esték és néha az ember úgy érzi, hogy

valahol, valamikor már ugyan ez megtörtént vele, pontosan így, néha csak egy mozdulat, egy szó emlékeztet, bele lehet bolondulni. És a hazugságok, ez a rettenetes hazugság tenger, amely körülvesz, elborít. Hazudnak a könyvek, hazudnak a mesék, hazudik minden rend, hazudik maga a természet is és talán hazugság minden mozdulatunk, minden szavunk.

— Tours és Blois... — hallotta most az orvos hangját. — Mind a kettő a Loire mellett van. Ha átkelnek, Bourges irányában, holnapután már ott is kész a harapófogó. Fel egészen Chartres-Fontainebleau vonaláig...

— Fontainebleau — szólalt meg lassan Berec. — Igen, Fontainebleau...

— Ott is páncélosok csatáznak — jelentette ki orrhangon Elekes, a tanár. Undorítóan mondta. Úgy, mintha azt mondaná: Perzsák és rómaiak csatáznak, holnapra a lap aljáig „lesz feladva“. A perzsák és a rómaiak vére már nem érdekes, hiszen olyan régen volt. Ez már történelemkönyv. A lap aljáig. De azok az emberek, akik most acélsisakban, hajlott háttal rohannak előre, a harapófogón belül és kívül, Tourstól Fontainebleauig, ez valami egészen más, ez valami iszonyú. A vérük elkeveredik a sárral, a bloisi és a chartresi utak sárával, ó ez benne van az ember gyomrában, az agyában, a hétköznapiakban...

— Milyen szépek ezek a nevek — mondta Berec. — Én szerelmese vagyok a neveknek. Troyes, Reims, Chalons, St. Etienne... Mondjunk neveket és hallgassuk a csengésüket, hagyjuk egy kicsit szétterülni a hangulatukat.

— Durance... — szólalt meg Elekes és nagyot ásított. Jobb volna már lefeküdni. Ilyenkor, hajnal után az emberben olyan furesza szomjúság terül szét, a gondolatok lassúak és símák.

A kapúnál búcsúzkodtak. Az orvos felállt, karonfogta feleségét és mosolygott. Ferde, alig permetező napfény feküdt már a falak mentén. Valahol szekér zörgött. A nyíló vaskapú megcsikordult aztán becsapódott. Azt mondta: nyári reggel.

— Aki Diósd felé jön, indulás! — kiáltotta Luteráné. — Megyünk!

A kapú újra kinyílt, az emberek egymás után másztak fel Luterának teherautójára. A teherautó oldalain téglaport sárgállott. Luterának téglagyárunk van.

Egy lánc esattant, valaki vizontlátást kiáltott és az autó elindult.

Pár pillanat — gondolta János — és vége ennek az éjszakának is. Vajjon mire volt jó? Zsebébe nyult, elővette a noteszát 1944 július... Megkereste a napot, egy kicsit gondolkodott, aztán beírta: Hajnal. Viszszalaposott. Felül: Mulatság a doktoréknál. Aztán: szürkebarát, gyön-

győző poharak. Egy versfoszlány, három sor, kettő rímelt. Szeretett volna részegen verset írni, de izzadt és már rosszul érezte magát. Nem ment. Te fehér nyugalom, halvány remegő... Ez volt az utolsó sor. Alatta: Papp Aranka.

Odament a kúthoz, a karjára eresztette a vizet.

— Álmos vagy, mi? — kiáltott feléje az orvos.

Akkor lépett ki Papp Aranka az udvarra. Világoskék ruhában volt, tűzpiros övvel. A száját picit dacosan előrebiggyesztette, szürkés szemeivel végignézett az asztalokon. A selyemharisnya vonala szinte zengve futott végig a lábán. Szép lába volt, formás és felette minden lépésre suhanva lebbent a szoknya.

Kétszer táncolt vele az éjszaka. Pontosan tizenhét szót váltottak, Aranka dúdolt tánc közben, mindig mást dúdolt, mint amit a lemez játszott. Az illata beleivódott a kezeibe, a szája körül bujkált, a lehelle-tének íze ott maradt a nyelve körül. Félt tőle. És félt az estétől a háromszögelésnél. Minden olyan egyforma.

Visszament a fához, újra nekitámaszkodott. Láta, hogy a lány részeg. Hirtelen izgatott lett. Aztán elhúzta a száját. Gerecs, a pilóta felállt az asztaltól és kitárta a karját.

— Meg kell kapaszkodni, drága. Na, ki jön a házamba?

— Én — mondta Aranka és leült az egyik székre. — Megnézzük a cicákat?

— Jön? Fél óra alatt lenn vagyunk a repülőtéren.

Az orvoshoz fordult.

— Ideadja a kocsit, ugye, Jóska bácsi?

Az orvos a feleségére pillantott, aztán kelleetlenül mondta.

— Vidd csak... De siessetek vissza.

Az asszony most észrevette Jánost.

— Elviszitek magatokkal Jánoskát is jó, olyan szomorúan álldógál itt, mintha... — egy kicsit keresgélt valami hasonlat után, aztán fáradtan megtörölte a homlokát. — Menj fiam, legalább kiszellőződ a fejed.

— Gyere — intett neki Gerecs és Arankát nézte. — Tudsz vezetni?

— Tudok — morogta János.

— Na, majd egy darabon odaadom neked.

Kimentek a kapu elé. A kis árok mentén, a vékonytörzsű fák levelei mozdulatlanul feszültek az ég határtalan kékjében. Ők is azt mondták: nyári reggel. Aztán egy pillanatig: vasárnap.

— Még éjszaka van — mondta János.

Aranka nem értette. A falnak támaszkodott és nézte az eget. Nem

tudott utánanyúlni a szavaknak, elgurultak az agyában, mint a higany. Gerecs nem figyelt oda. Fütyült.

— Üljetek be — intett. Aztán fütyült tovább.

János bemászott hátra. A koci szaga ismerős jóízű volt, benzín és fémszag, az ülés puha tapintású. Studebaker. Kellemes szó.

Gerecs indított. Az abroncsok ropogtak, zsongtak és a házak valami furesza szédületben siklottak el mellettük.

— Hat kis puha cicakölyök — mondta Gerecs. — Ott születtek a kishangár sarkában. Repülő cicák lesznek. Élvezet őket nézni. Már kinyílt a szemük.

— Olyan kíváncsi vagyok — nevetett Aranka. — Meg fogom őket csókolni. Szabad?

A Kamaraerdő alatt ereszkedtek le. A sorompónál várni kellett.

Csak valami mértéket találnék, ami szerint mérni lehet a dolgokat. Hol vannak itt a határok, álom és valóság, szomorúság és öröm, fájdalom és nyugalom között — gondolta János. — Talán a háború. A háború, amely feltartóztathatatlanul közeledik, megvonja a vonalakat, megméri az értékeket, leszűri a tanulságokat. Schizofrénia és ez a minderwertigs-micsoda, versek, a soha semmi el nem érésének a keserősége. Itt van Papp Aranka. Ha akarom, csupa szépség és ha akarom hús és vér, fájdalom. A háború majd megnyitja őt is, a háború majd megtisztítja a szemeit. Már Bloisnál tart és Kolomeánál, jön lassan Nis felől is felfelé... Örültt vagyok. Vagy ez mindig így volt mindenkivel?

Megérkeztek. A repülőkaszárnya falai fehéren csillogtak a napban, a szélzsák groteszk hurkája méltóságteljesen lebegett a kifutó szélén.

— Tarkák? — kérdezte Aranka.

— Három tarka, egy fekete, két fehér. Megfelel?

— Igen — mondta Aranka és megint nevetett.

A sokablakos rádióépület mellett mentek el. A fehér sóder csikorogott a lábuk alatt.

— ... Földvár, légmentes vigyázz!

Csend. Álltak mozdulatlanul. Aztán Aranka tettetett síránkozással megszólalt.

— A fene! ... — mondta Gerecs. Aztán Jánosra nézett. Most először, mióta Bálintról elindultak. — Vissza kell mennetek.

— Te nem jössz? — kérdezte Aranka.

— Nem.

Visszasiettek a kocsihoz. János torkát fémesízű izgalom szorította.

— Tud vezetni? — nézett rá Aranka.

— Egész jól megy.

— A doktor fiai tanították?

— Igen.

— A doktor fiai buták. Na, hadd lássuk...

János beült. Csak semmi izgalom, mondta magának. Aranka is bemászott, egészen közel szorult hozzá, karját a támlára tette. Most megint érezte az illatát, amely furesán keveredett az autó szagával. Igen, még mindig éjszaka van. Rálépett az önindítóra. A motor halkan duruzsolni kezdett. Csak nyugodtan. Kuplung, sebességváltót be elsöbe, kuplungot lassan fel, gáz. Visszafordultak a bálinti útra. Kuplung, második. A koci megrándult.

— Na... — mondta a lány.

János érezte a nyakán a lehelletét. A búza hullámozott mellettük. Az út esodálatosan, puhán emelkedett. Mégegyszer váltani, harmadik. Lent, Budaörsön megszólaltak a szirénák. Aranka dúdolt.

Vajjon miért irtózik úgy az irodalom a technikától? — gondolta János. Hiszen olyan szép ez, a zsongó motor, ez a jóleső bizsergés a kormányon, az elmaradó búzatáblák. Vezetek. Az irodalom semmit sem tud megoldani, semmit sem tud meggyógyítani. A rohanás, a gép, olyan mint a bor. Csak nem lesz tőle rosszul az ember.

— Pipacs — mondta Aranka. — Stop! Akarok egyet!

János megállította a kocsit. A fény játékát nézte a hűtőn. A lány kiszállt. Bement egy kicsit a táblába, lehajolt, aztán visszafordult. A pipaestot hajába tűzte.

János kinyitotta a koci ajtaját.

— Szép vagyok? — kérdezte a lány.

Részeg — gondolta János, aztán furesa, fátyolos hangon megszólalt:

— Igen.

Aranka mozdulatlanul állt a búzatábla szélén.

— Csókolj meg — mondta.

Fémes íz ült a szájában, az izgalom szétáradó, nehéz íze. A keze remegve lecsúszott a kormányról. Amikor kihajolt, még nem gondolt semmit. Rálépett a hágesó gumizott, recés szélére. A búza és a por mámoros, tobzódó nyári illata megcsapta az arcát. Az út felett kis szél lebegett. Talán most... — villant aztán végig az agyán.

Olyan szaga volt, mint tánc közben. A esők nedves és borízú volt. A könyvekben ilyenkor... ó, hogy hazudnak az írók!

Erösen szorította magához a lányt. Talán majd... Az övéhez nyult, hátrahajlította. Érezte a selyem forró puhaságát. Milyen nyirkosak az ujjaim.

Az öv nem akart kinyílni. Aranka már félig térdelt, amikor hirtelen rádöbbsent arra, hogy mi történik. A csuklójánál kapta el Jánost. A fiú még küzdött. Tudta: hiába. Már az első pillanattól fogva tudta. Hiszen semmi sem sikerül, gondolta nagyon nyugodtan és úgy figyelte

a lány lihegését. Csak a kedvező pillanatot várta, amikor már elengedheti. Miért nem szól? A nap, úgy érezte, most zúgva, őrjítően záporoz le rájuk. Biztosan forró a hajam...

Akkor már majdnem két perce szóltak a gépágyúk Budaörs felől. Egyik nyolcas sorozat a másik után ment, az égen kis, ritkás felhőcsomók jelentek meg.

János még mindig átölelve tartotta a lányt, az agyában valami nyugodt hang beszélt:

— Most kezdik az Ilka majornál, most feljebb a fényszórótelep-nél, ezek már a vasút menti nehéz ágyúk... Csínos kis tűz.

— Eresszen el... Örült.

Azonnal, szelíden elengedte. Két pofont kapott. Semmi, csak egy kicsit égetett.

— Menjen! Rögtön...

Nem is kérdezte, beszáll-e. Engedelmesen a kocsihoz ment, indított. Aranka megfordult és elindult, át a búzatáblán. Dübörögtek az ütegek.

— Minden olyan természetesnek tűnik — gondolta. — Istenem, háború van. Kicsit túlságosan is sokat akartam egyszerre. Bocsánatot kell kérnem. Bocsánatot fogok töletek kérni, katonák, Chartres és Fointainebleau alatt, akik feküsztek a sárban és valószínűleg nem gondoltok semmire, még szeretőtökre sem, a chalonsi, wellsi, londoni és münsteri lányokra, bocsánatot kell kérnem, mert önző voltam, amikor ti fáradtan és kitágult szemmel bámultok a sötétbe. Férfiak vagytok és otthagytátok a lányokat, még Glasgowban is és Sankt Pöltenben is és talán még sem vagytok olyan szomorúak mint én. Ez az, amiért szégyenlem magam.

A második váltásnál nagyot rántott a koci. Meg kéne állni — gondolta. — A porfelhő...

Amikor a kéttestű vadászgép először rohant el felette, nem is csodálkozott. Persze, a por... Levette a gázt, beszaladt az útról a búzába. Hosszú fényesíkok nyíltak a levegőben.

— Foszfór — gondolta és kinyitotta a koci ajtaját.

Aranka futva ment a bálinti torony felé. Előtte és mögötte szét-hajolt és zörögve esapott össze a búza. A festett, nagyszemű Szent Antalnál megállt, szívére szorította a kezét, fujt egy kicsit. Aztán, mielőtt tovább indult, még lenézett az országútra.

Lent, a búzatábla szélén nagy, áttetsző lángokkal égett a sötétkék Studebaker.

ALKU

*Kilencszáznegyvenhét december
foltozott ege rámhajol.
Mint régen Atlantist a tenger,
multam elnyelte a pokol;
mint tengerbe, merült a vérpad,
az úcsoló kor, a pecér-had —
csodák szárnyán értél utól
harminckettedik születésnap.*

*Megvetném az olcsó csodákat,
de vessem-e az új csodát,
a magamét: hogy újra ágat
hajtott a lombos ifjuság?
Hogy bármily ráncos is a lélek,
lombok közé rejti az élet
s korhadt fatörzsből nő az ág?
Ki egyszer se halt meg, nem ért meg.*

*Egyszer halni könnyű — a lenge
tákolmány könnyen elrepít,
egy kicsorbult borotvapenge
elvágja kötelékeit.
Tán nehezebb túlélve, s bátrabb,
de így vagy úgy se lesz házárdabb ...
Mért is számlálom éveit
a lassú, gyökeres halálnak?*

*Mért számoljam, ha nem a testben —
a lélekben nő a csoda?
Mi őrizhet meg, ha elestem?
A termés számít, nem a fa.
Így alkuszik az ember s végül
még a halállal is kibékül,
bár tudja — hisz nem ostoba —
az alku gyengéségen épül.*

*S így nem csak alku, más is épül
szívósan, sor a sor után
és kerek, telt egészre szépül
azon a végső éjszakán.
Ezért és így tudom: Ha végleg —
javamra billen majd a mérleg.
S a díjért Jutkám és Katám
álmomból, nyujtózva felébred.*

A SZABADSÁG KERESÉSE

A felvilágosodás szabadság fogalma a mult században kérdéssé vált. Eddig legfőbb ellenfele a kegyelem és a predestináció gondolata volt; ebben a harcban alkotta meg embereszményét, a saját világát saját törvényei szerint megteremtő és ezzel minden természeti, társadalmi és transzcendens függőségen túlemelkedő ember képét. Ez az ember saját művének, a pusztán természeti törvények által kormányzott világegyetemnek foglya lett. A megismerés mindenütt korlátokat és személytelen rendet mutatott. A mult század világgépe determinista, de nemcsak abban az értelemben, hogy az embert megmérhető erők eredőjének tartja. Ez a szemlélet csak azt az élményt fejezi ki, hogy az ember valójában nem cselekszik, csupán objektív, szenvedélytelen megfigyelőként kíséri saját életét.

Így élhetnek végig a Flaubert-regények hősei egy olyan életet, amelyben legtitkosabb vágyaiknak egyszersem tudtak alakot adni. Az egyetlen, amit megtanulnak, éppen ez: a történések és a „cselekvések“, a boldogság szenvedélyes keresésének külső kilátástalansága és belső értelmetlensége. Frédéric Moreau az *Éducation sentimentale* végén nem azt érzi, hogy életét elhibázta; hiszen alapjában nem is volt mit elhibáznia. Ha megvan hozzá kellő tehetsége, ezzel az élménnyel megírhatja Schopenhauer filozófiáját, vagy Baudelaire verseit.

Ha az ember elveszti szabadságának vallásos hiten vagy filozófiai evidencia élményen alapuló biztosítékait, elveszít minden belső korlátot is, amely a teljes szabadság, a paradox következetességgel végiggondolt szabadság követelésétől visszatartotta. A determinizmus kora egyben Stirner, Bakunin, Nietzsche kora is. Sem a Szent Ágoston transzcendens, sem a Spinoza evilági istene nem szavatolhatja többé az ember szabadságát, de egy valaki pótolhatja istent az új értéktablák megalkotásában: maga az ember. Mint József Attila mondja: Álló Istenem lenézett rám és nem emelt fel engem. Ez a szabadság adta értenem, hogy lesz még erő, talpraállni, bennem. — Így történhetett meg, hogy ugyanaz a kor, ugyanazok a gondolkozók, akik a legkérelhetetlenebb éleslátással leplezték le az ember külső és lélektani függőségét, biológiai alkatától, társadalmi környezetétől, saját illuzióitól való függőségét, ugyanakkor ragaszkodtak az erkölesi autonómia gondolatához.

Annak ellenére, hogy napjainkban — a materialistáktól egész az egzisztencialistákig — mindenki súlyos bíráltnak veti alá a mechanisztikus világképeket, a determinizmus tovább él, gondolkodásunk ösztönös alapjaiban, mindennapos reakcióinkban és magatartásunkban. De ez a továbbélő determinizmus nem azonos a múlt század végtelenül tudatos, önmagát állandóan ellenőrző szellemével. Öntudatlanná vált gondolkozásbeli beidegződésről van szó. A szabadságra való igény hiánya nem új dolog; a szabadság aránylag későn jelentkezik a történelemben, mint az ember tudatos követelése; volt számos kultúra, amely egyáltalán nem ismerte. A szabadság elvesztésében való naív megnyugvás azonban új jelenség és a mi századunk gazdagította vele a lehetséges emberi magatartások körét.

Már Spinoza úgy gondolta, hogy a szabadság megszerzésének legjobb módja a szolgaság állapotának, a „servitus humananak“ tudatosítása. Ez a képesség, másképpen szólva a lélektani érzék, a modern gondolkodó és a modern író legfinomabb, legveszélyesebb műszere. A szónak ebben az irodalmi értelmében véve a pszichológia formabontó erő. De jelentősége nem merül ki ebben a negatívumban. Az emberi titok egészének tudatosítása nemcsak feloldotta és meglazította a régi formákat, hanem új, nyiltabb, de átfogóbb formák lehetőségét teremtette meg. A proust-i és a thomas-manni regény gazdagságát — az alkotók lángelméje után — a tudatosítás perspektívákat nyitó, teremtő ereje magyarázza. A költői alkotás vízió, de ez a vízió nemcsak alakatlan, elmosódott, ismeretlen jelentésű jelképek látása, hanem megjelenítés is, az artikuláltság, elmondhatóság síkjára emelése annak, ami éppen a legnagyobb ellenállást fejtette ki ezzel a kifejezési törekvéssel szemben. A József tetralógiában például hatványozottan érezzük minden művészi alkotás paradoxááját: a szó szoros értelmében vett kifejezhetetlennek értelmes, világos kifejezését. Az író ambíciója az, hogy a homály misztériumairól és a feneketlen mélységről úgy beszéljen, mint a felszín könnyed hullámveréséről és elegáns, tiszta jelenések problémátlan játékaról szokás.

Ha tehát korunkat az intenzív tudatosítás korának nevezzük, ennek ez a kettős értelme van: a „humana servitus“ leleplez és egyben a szabadság keresése. Az írónak éppúgy törvénye a becsületesség, mint a természettudósnak; a becsületes, a kérlelhetetlen megismerés azonban végső fokon nem nihilizmus. Vagy, ha tetszik, nevezzük nihilizmusnak a szkepszissel, a folytonosan éber kritikai magatartással együtt, az így értelmezett nihilizmus azonban feltétele az életnek, mert az élet lényegéhez tartozik, hogy nyitva áll önmaga új alakjai, új törvényei számára, — az ember szabadságának egyetlen igazi lehetősége: a szabadság keresése.

Mások azt állítják, hogy a tudatosság megszünteti az élet közvetlenségét. Ez lehet részben igaz, esztétikai ellenvetésnek azonban semmiképen sem elég például, mert nem változtat azon a tényen, hogy az alkotáshoz a közvetlen élményen kívül rendszerint egy fajta közvettség is kell, distancia, egyszóval tudatosság. Az elveszett paradicsomról csak a kiüzetés után lehet eposzt írni. Érdemes-e az életet elveszíteni a megismerés vagy akár a művészet kedvéért? — A kérdést így feltenni értelmetlen, hiszen érdemességről csak megismerő ember álláspontján beszélhetünk. Értelmetlen azért is, mert az élet panteisztikus, paradicsomi közvetlenségének visszaszerzése ma éppen úgy illúzió, mint már Rousseau korában is az volt.

Az ellentétet így felállítani már azért is egyoldalú, mert éppen a tudatosság vezet vissza az élet teremtő mélységeihez. Az út végén ott van, legalább mint örök cél és jelkép, a „megtalált idő“.

Az, amit mi emberi személyiségnek nevezünk, kései terméke a történeti fejlődésnek. Mégsem adhatunk ennek a fejlődésnek más értelmet, mint az emberi személyiség kialakulását.

Lehet, hogy elmúlt az a kor, amikor a világkép szilárd és mintegy külsőleg adott középpontja lehetett ez a személyiség, — ez a szabadságfogalom.

De úgy látszik, az ember nem tud másképpen élni — tudatos és őszinte élet legalábbis nem képzelhető el másképpen — minthogy keresi a szabadságot.

PÁRTOS RÓBERT

A HUSZONEGYEDIK-UTCA

Regényrészlet

Fehér, reggeli fényben villant a szoba, a bútorok, mintha most futottak volna a helyükre. A fogas vékony vonala oly eltévedt a homályos sarokban, az elúszó mennyezet és az aláomló ablakfüggöny, — kimondhatatlan, néma könyörgés. Reccsent az ágy, egy kéz tétován elindult a takarón.

Dehát hol, hol van ez a szoba? ... Ki lép be az ajtón, milyen arc fordul felé? Kint az elfutó utca, vagy csak az udvar? Vagy semmi se tartozik ehhez a szobához? Nem lehet kimenni és nem jöhet be senki. Boldog, felelőtlen érzés: akkorhát Gábornak nincs is semmi dolga, föl se kel. Lehúnyta a szemét, kinyúlt, akár egy fáradt katona.

Apró, finom kis zaj vibrált a csöndben. Reccsent a padló, valaki mintha megérintené a takarót. Igen, itt áll az ágy mellett és nézi, nézi. De ha felnyitná a szemét, senkit se látna. Mégis, — valaki van mellette. Férfi, nő? ... és mit akar? — Gábor, Szerdahelyi Gábor, mától kezdve semmi dolgod, megtiltom, hogy taníts! Csak olvass és hallgasd a zenét, reggel pedig ne loholsz, hanem menj ki a szigetre, vagy a ligetbe és sétálj. Nézd a fákat, az eget, de ha mégis beszélni akarsz azzal a lánnyal, tudod, a tanítványoddal, akkor vidd magaddal.

Néma csöndben fölzendült a szoba, de ez már nem is a szoba volt, hanem egy ragyogó, napfényes sétány. Mellette Magda és úgy nézett rá, mintha már mindent elmondott volna. Mert itt nem zavarhatta senki, ide nem jöhetett senki.

— Mi az, mi ... tessék? ...

Vékony, kis fej az ágynál, a körgallér, aha, igen: Péter. Mintha már régen, nagyon régen itt állna és figyelne.

— Idehallgass, elmész és megkeresed ...

— ... a huszonegyedik-utcát. Fölrajzoltam, láthatod.

Kis cetli hullott a takaróra, azon nagy kör és tér, aztán két utca vékony vonala, egy kocka, meg egy borbélytányér. Fölötte egy élénk arc, szinte külön élt minden vonása. Fölcsúszott az ágyra, közel Gáborhoz.

— Ott aztán énekelhetsz este, nem ver meg a rendőr. Nem kiabálnak, nem veszekednek veled és, ha reggel tovább akarsz feküdni, senki se

zavar. A boltos ingyen ad narancsot, mert nem mindig van pénze az embernek és a moziba nem kell jegyet váltani.

— Hol ez az utca?

— Hiszen láthatod. Átvágsz a téren, befordulsz a színháznál. Keresd meg, aztán te is odajöhetsz.

Gábor közben már fölkelt, vizet öntött a laborba. Csönd volt, mintha Péter már kiment volna, de aztán megint hallotta a vékonyka hangját: — az utcáról beszélt, a huszonegyedik-utcáról. De hol van hát? ... aztán csak legyintett. Az ember még beugrik ennek a ... Igazán úgy beszél róla, mintha itt lenne a tér mellett. — Kilenetől tizenegyig Mohi Éva latin, francia ... a lány majd megint a körmét lakkozta, időnként nagyot nevet. Buta cirkusz. Dehát akkor mire jó az egész? — magántanulás, házitanító? Az anyja olykor bejön, mint egy lomha, szutykos elefánt és megáll a küszöbön. Ellenőriz, boldog Isten ellenőriz, hogy a pófájába vágnám egyszer a könyvet!

Ahogy fölrántotta a kabátját, valaki megfogta a karját. Péter.

— Hát itthagyd?

— Mit, Péterke?

— A cédulát, amire fölirtam ... — A zsebébe csúsztatta. — Aztán el ne veszítsd!

— Nem, nem, ne félj.

Beköszönt a konyhába.

Brózikné alig látszott a két gözölgő lábas között. Valami koccant az ajtó üvegjén: sovány, égőszemű, feketekendős arc. Csak állt és nézett. De a tekintete sütött. Két piszkafa keze fölesúszott sovány vállára, mintha most csavarták volna ki a gyolesből.

— Jaj, hogy ez már megint itt van!

Brózikné zsírt kent egy kenyérre, kinyomta az ajtón. Az égőszemű egy szót se szólt, kezében szinte megfeketedett a kenyér. Egy darabig még állt és nézett, aztán egy másik ajtóhoz csúszott.

— Lent lakik a földszinten és így jár ajtóról ajtóra. Hogy megtűrik ebben a házban, csak azon esodálok, hogy megtűrik! Nem szól senkihez, de addig nem mozdul ... Amerikába ment a fia, vagy hat éve, talán több is, — semmi hír! Lehet, hogy meg is halt. Ez a szerencsétlen pedig ... különben, azt mondják, táncosnő volt és egy herecggel ... Jaj kérem, ne kérdezzen annyit, nem látja, hogy főzők?! Mit tudják azt maguk férfiak?! Ó, hát az valóságos regény! — egy hereceg, egy igazi hereceg, gondolhatja. És hogy otthagya volna a feleségét is miatta! Jónapot, igazán nem akarom föltartani, jónapot!

— Ne felejtsd a cédulát!

Gábor a gangról még látta, amint a fekete kendő egy ajtónál áll. Az ajtó nem nyílt meg, ő pedig nem mozdult. Fekete háta lebegni lát-

szott és Gábornak már a szeme is elfáradt. Egyszerre kicsapódott az ajtó, megjelent egy kistányér. A nő megfordult — tányérral a kezében —, Gáborra nézett. Az lerobogott a lépcsőn. Fölötte egy rekedtes hang.

— Loncikám, hozzádvágom, bíz Isten hozzádvágom azt a zsíroskenyert! Eleget pakoltál, esdeklem! Nem leszek éhes, jó, akkor majd hazaküldök valakit és nem osztogatom el, hogy az édes, jó anyád...

Fent becsukódott egy ajtó és a vasutasruhás férfi már Gábor mellett nyargalt. Öklével duzzadt aktatáskájára ütött.

— Ennyit csomagolt tízóráira, hát bivaly vagyok én? Azt akarja, hogy olyan kövér legyek, mint ő. Tudom én jól, nekem mesélhet! Csak hát kérem, a reggeli torna, aztán nem eszem én ezt mind meg... Ha látná azt a nőt, ha látná... és ez az én feleségem! A birtoknak fütyültek, de ez a hústorony, ez...! Bocsanat, Techlár vagyok. Hogy szépen zongorázik? — uram, én idegrohamot kapok a zongorától. És főz, egész nap főz, ő meg az anyja. Nyomják belém az ételt, nesze, hízzál meg! Azért is futok a lépcsőn és gyalog megyek!

Már letről csattogtak a lépések.

Az elsőemeleti fordulónál kinyílt egy ajtó: vékony, szőke lány, oly nagy, szomorú szemmel, mintha a ház minden fájdalmát el akarná mondani. Hóna alatt elegáns, barna táska, egy darabig nézte Gábort, aztán elindult lefelé a lépcsőn.

— Na, ha ez is mond valamit!... — De a lány oly halkán jött, hogy a lépéseit se lehetett hallani.

Ködbe csavarodott az utca, a tér, akár valami fehér párában főne. Fák vékony ujjá nyult ki a földből és a színház borongós, szürke homloka.

Megzörrent valami a zsebében: a cédula. Kedves, ostoba, kis rajz: a huszonegyedik-utca. Elmosolyodott, jól van, Péter... tehát az ember átmegy a téren...

És anélkül, hogy tudta volna, ment befelé a ködbe. Nem kísérte semmi, minden elmaradt mögötte, — olykor egy fa, elsüllyedt pad, egy váll rongyos, szakadozott vonala. Jelek valami távoli világból. Valahol a ködben a huszonegyedik-utca. Onnan aztán nem lehet visszajönni, vége a hajszának. Igen, uram, olvashat, csinálhat amit akar. Érti? — AMIT AKAR! — Vállalja-e, meri vállalni? Senki se kér számon semmit! — Nagyságos Asszonyom, a kedves lánya szépen halad, egy kis igyekezzettel... — Nem, hát ennek vége, nem igyekezünk, fütyülök a kedves lányára! Eltévedtem, nines út visszafelé.

Kis utca bomlott ki a ködből, — és az utcának volt neve. A következőnek is. Távolabbról már a körút lármáját hallotta. Mégegyszer viszszenézett a térre, de az eltűnt mögötte.

Jó lenne valami meleg tea, van még idő kilencig.

— SPORTKÁVÉHÁZI

A falépcső nyikorgott alatta, ahogy ment lefelé. Lent, a mélyben, billiárdgolyók csattogtak. — Rummal a teát, rummal! — Ez igen, az ember mindjárt másképp érzi magát! Mohi Éva, Mohi Éva, ha egyszer egy ilyen helyre eljönne, vagy ő, Magda... Tud itt valaki valamit a huszonegyedik-utcáról? Ostobaság!

Kiterítette a cédulát az asztalra, nézte, aztán zsebregyűrte.

— Csak vigyázni, vigyázni, a Meteor előtt már kétszer megjártam, rohadt alak az a titkár, a Radó! Az embernek ad jegyet, hogy süsse el a mozi előtt, aztán röhög, ha lebuksz. — Szőkehajuszos, rókaare a billiárd-dákó fölött, két apró, figyelő szem. Szivar lógott a szájából. — És ezek az örökös razziák! mondtam is a főnöknek...

Csattogtak a golyók és egy puffadt, fehér arc emelkedett fel a másik oldalon.

— Csak azt szeretném tudni, miért mondd ezt, miért rágod a fülemet?! Nem gondolok rá eleget? Hiszen már egy falat se csúszik le a torkomon!

— Veled még sose volt baj, Bebi.

— Éppen ez az, mindig várom, hogy egyszer csak... Hogy megy a Szivárványban a revű? Majd oda is küldök két embert.

— ... akik aztán beköpnék.

— Mit csináljak? Mindenhova magam menjek? Különben rendes gyerekek, régen együtt dolgozunk és egyszer ügyis, egyszer ügyis... — megkrétázta a dákót, legyintett.

Csönd volt és mégis várni lehetett, hogy hirtelen megszólal valami zene, olesó gépmuzsika, akár a ligetben a ringlisplnél. Gábor nézte azt a két alakot az asztal fölött, a szivarfüstben. Ezek ácsorognak hát a mozik előtt, vágatnak a körúton, az utcán. Soha nem nézte meg az arcukat, csak a jegyet a kezükben és a hadaró, izgatott hangjukat hallotta.

— Uram, van két főszt klasz, uram, főszt klasz jegyem! — A puffóképű mellette ült, akár valami régi családtag. — És mit gondol, hova? A hét torony csodája-színes, amerikai film! Próbáljon a pénztárnál jegyet kapni, csak próbálja meg! Egy hétre elfogyott minden jegy! — Hátraszólt a rókaképűnek. — Franci, estére kéne három zsöllye a „Hamburgi éjszakák“-hoz. Helyette adnék...

— És jó az a „Hét torony“?

— Jó? Csoda! A feleségem már kétszer látta, pedig uram, ő aztán nem néz meg minden vackot, ha ő egyszer azt mondja...

— Hát maga?

— Mit én?... A lábamat be nem teszem. Kell nekem a mozi, mint a betegség. Szavamra hat éve nem láttam filmet, legalább hat éve. A gyomromra megy... jaj, uram, átkozott dolog ez. És mostanában úgy

ráfutottak erre a szakmára! Pofáról már ismerem a hekusokat, de mit számít az? Csak két hétig ne kéne csinálni... elmehetnék valami csöndes, kis helyre, még a környéken sincs mozi. — Két tenyerét a halántékához szorította, így maradt az asztal fölé hajolva. Hirtelen fölnézett. — Hát akkor?

— Talán egyet.

— Egyet?

— No igen... — elhallgatott. Ki a másik? Kit is vigyen? Ebben a pillanatban oly gyalázatosan érezte magát. Hát nincs senki, akivel elmehetne moziba? Olyan nagy dolog ez? Hiszen akadnak lányok az egyetemen, vagy talán egy tanítványa? Magda? És ugyan miért ne?

— Tehát kettőt?

— Nem, most így, ilyen hirtelen nem tudom. — Fölnézett, pénzt dobott az asztalra. — Fizetek!

A kövér is felállt, kezét zsebrevágta.

— Délelőtt tízig itt vagyok, ha kéne valami.

Gábor visszanezett a lépcsőről. Azok ketten úgy álltak lent a mélyben, akár valami sülyeszűben. És, mintha most megszólalna a ketyegő vurslizene: a falovak elindulnak körbe-körbe.

— Diszkréciót kérünk, értjük egymást?

Elmerültek a füstben.

Mohi Éva a hatodik emeleti toronyszobában...

... az asztalnál ült előrenyújtott lábbal, előtte könyvek, színházi ujság. Vékony arcát az erősen festett száj még gyerekesebbé, sívárabbá tette. A kis szoba körül zajok futottak: bevágtak egy ajtót, a padló szelíden hullámozott, aztán, mintha egy karaván vonulna. Pillanatnyi csönd, de ez még valahogy rosszabb volt. Fönt az ég szürke tömbje, lent az udvaron egy halom egymásra dobált ócskavas. A lány háta mögött üres kottatartó, hegedű a szekrényen, de minden olyan kedvetlenül, elnyűtt.

Éva fölnézett, mosolygott.

— Igazán sajnálom...

— Mit sajnál? — tudom, hogy nem preparált, nem tanult.

— El kell mennem.

— Most, éppen most? Csak az érdekel, miért jövök én egyáltalán?

— Széket húzott maga alá, leült. — Megbukik, nem vitás.

— Maga ezt nem érti, el kell mennem, mert az apám kiabált: nem lehet téged semmire se használni és, ha egyszer kérek valamit!... — Pénzéért megyek.

— Miért magát küldik?

— Kit küldjön? — Rántott egyet a vállán. Azt hiszi, érdekel, ha elvágnak? Ők erőszakolják, ők akarják...

— És maga?

— Kertészetet tanultam volna, az persze nem kell nekik. — Belehajolt egy képeslapba. — Mit szól ehhez a ruhához, jól állna rajtam?

— Nem gondolja, hogy mégis kéne valamit?

— Nem érdemes, mindjárt indulok. Délután órám van az akadémián, látja, azt is szeretek, hegedülni.

— Meddig könyörögjek, Éva?! — Borotvált, hamuszínű arc az ajtóban. Úgy reszketett a bőre, mintha alatta egy másik arc élne. A tanár úr ezúttal megbocsát.

Gábor lehunyta a szemét. Most, fölállni és megmondani, hogy ebből aztán elég! Nem jön többet, nem kell a pénzük! De csak ült mozdulatlanul. Mit ordít ez az állat? Éva nevet, aztán egy újabb hang: az anya.

— Én se szeretem, hogy mindig Évát küldöd a Rózsához. Mindenki tudja a Rózsáról...

— ...ugyan, anya!

Aztán esönd, mintha mindenki elment volna. Éva állt a fiú előtt.

— Együtt mehetünk egy darabig. Mondja, nem venne feleségül? Úgy unom ezt! — Nevetett. — Most hova megy?

— Be az egyetemre.

— És délután?

— Nem tudom, mindegy. — Talán megkér, hogy legyünk együtt. Nem valószínű, van társasága. De, ahogy itt kocog, zsebretett kézzel, vékony vállal... — Fölnéz, — egy ringyó tekintete. Tépett jegyet szór ki a zsebéből, cetliket. Divatos, barna kabát, barna sál és mégis, akár egy kószáló gyerek, vagy egy... Gesztenyét kéne neki venni és fujná, fujná a tenyerében, kipirulna az arca, nagyokat nevetne.

— Fölszállok, hát akkor pénteken.

— Pénteken.

Délután átment egy téren, a sátrak és bódék között mackónadrágos férfi állt és trombitált. Előtte sárgahajú kislány énekelt, fölötte az idegesen vörös, alkonyodó ég. Recsegett a trombita, felzendült benne a tér, az utca, a sötét kapúaljakkal és a szél, a kültelki szél. Egyhangú, dallamtalan receség, nem volt kezdete és nem volt vége. Gábor állt és hallgatta, nem tudott szabadulni. Elszorult a torka, a szeme égett, — úgy feljött benne a fájdalom. Honnan is jön és hová megy? Csak állni itt egy züllött bódé mellett és hallgatni ezt a...

— ...találkozunk, meglásd, te meg én... trarararara...

— Megtaláltad?

— Nem.

Gábor az ágyban feküdt, keze a takarón. Sötét volt a szobában, az utcáról lengett valami bágyadt fény. A gyerek az ablaknál állt, de mintha távolabb lenne, talán az utca másik oldalán, vagy még messzebb.

— Pedig fölrajzoltam, buta vagy, látod. Mondtam, hogy átmész a téren, aztán a színház mögött, de talán nem is kerested.

— Kerestem, Péterke.

— Mert apa is megígérte, aztán nem törődött velem, pár nap múlva nem is emlékezett rá. Nem is akart ő odamenni, abba az utcába. A testvérem akart.

— Testvéred?

— Meghalt.

Fények futottak át a falon, ferdén elsikló fények. Autótülkölés... a színház felől. Valami híres külföldi énekesnő szerepel. Egy pillanatra Gábor szinte látta a fényesen kivilágított színházat, előtte a hosszú autósor, aztán elsötétedett a fal.

— Együtt akartuk megkeresni a huszonegyedik-utcát. Ült a bilin, az inge fölesúszott és beszélt, beszélt, de nem akarta, hogy másnak is szóljak. Három klozetpapírt használt, mindig hármat és oly sokáig ült, anya többször is rászólt, ő meg csak a térdét símogatta. Nem vesztetted el a cédulát? Biztos?

— A zsebemben van. És, ha nem találnám meg az utcát, a huszonegyedik-utcát, akkor megkérdezek valakit.

— Ki tud róla?

— Sokféle embert ismerek az Alagut kávéházban, kártyások, írók, akik ott ülnek, mintha a székből nőttek volna ki, vagy eldőlve a plüssön. Biztosan ismerik a huszonegyedik-utcát. Talán Fürjes, a játékos, ott is lakik, mert igazán nem lehet tudni hol lakik, ezt még az Aranyfogú se tudja.

— Az Aranyfogú?

— A főpincér. Szász Zoltánnak hitelezett utóljára. Háromszáz fekete van nála fölírva, megmutatta. Elvisszük Évát, hogy az apja ne küldhesse többet pénzért, az a másik nem akar jönni, Magda... de majd jön a jegyárus, meg a mackónadrágos férfi, aki a téren trombitál a kislányával.

Csönd volt a szobában, csönd volt a házban és az utcában. Kocant az ablak, mintha egy nagy madár szárnya érintette volna.

— Aludjunk.

MÁNDY IVÁN

HÁBORÚ

(Gyerekkrajz)

Nagy vasládákban arany remegése
Halál nekünk ha e fém élni kezd
Már préselheted tele gázzal, vízzel
A földalatti páncéltermeket
Egy gyufaszálnyi kás lyukon előtör
Felfúvódik és lesz Föld-súlyú gömb
Kis szél fuvint rá s megindul magától
És nem siet de évekig görög

Széjjellapítja önnön édesanyját
Eltüntet trösztöt, tőzsdét, bankokat
Azután megy a külső városokba
Földszintes házat bódét látogat
Nehéz falat mert sokezernyi géppel
Rakott teli a sokkéményű gyár
De mind ledől üres magház a gömbnek
Régen csinálja jól megszokta már

Ember hörög patkány visít hal tátoz
Madár felhőkig hontalan repül
A sztratoszféra tenger mélye dzsungel
Akárhol is van gömb alá kerül
És jófajta prés bármi van e földön
Azt nyomorítja széjjelnyomogat
Bő vérrrel tölt meg szép piros olajjal
Mély földbe ásott fémtartályokat

Azután csönd van egy fűszál se rezdül
Vastag könyvet ír teli a halál
Egy fémgolyón ül mely foltos a vértől
Csöndes golyón ül mely békésen áll
Kis moccanás csöpp szörnyalak ijesztő
Tápázkodik nyög por között kapar
Acélvermekben friss arany gyült össze
Fémme fagyott a vérpiros olaj

DARÁZS ENDEE

NEGYEDIK NEMZEDÉK?

Míg Gyulai, Berzeviczy, Rákosi Jenő, Vargha Gyula és kortársaik a nyolevanadik évük körül haltak el s talán ma is élnek, ha meg nem haltak, a Nyugat nagy nemzedékének zöme az ötvenedik éve körül vagy még előbb tűnt el közülünk. Míg tehát egy-egy írógeneráció gyakran évtizedeken át elállja a következőnek útját, a mai legfiatalabbak még szinte fel sem serdültek, már beülhetnek az üresen álló pozíciókba, mert apáik rég a föld alatt vannak s bátyáikat is megharmadolta a háború és a politika. Soha még magyar írónemzedék olyan könnyen nem vehette át elődei örökségét, mint a mai fiatalok. A huszas években egyetlen rangadó folyóirat volt, a Nyugat, ez azonban természetesen elsősorban saját alapítójának állt rendelkezésére, akik akkor alkotóerejük teljében álltak. Így a kezdő íróknak akkor bizony sokáig kellett ülnie a kapú előtt, míg egy-egy rövid látogatásra beeresztették. Mégis, mikor Szabó Lőrinc, aki feszült viszonyban volt Babits-csal, 1926-ban Pandora címen folyóiratot alapított kortársai részére, általában csak a névjegyünket adtuk le a lapnak, de senkinek sem akarózott a pedig jó színvonalú lap állandó munkatársává szegődni. Helyesebben: hiányzott, sőt fel sem merült bennünk az a szándék, hogy külön nemzedékként szerepeljünk a magyar irodalomban, az volt a vágyunk, hogy beleolvadjunk az egyetemes magyar irodalmi életbe, hajlama szerint ki a Nyugat, ki a Napkelet gárdájába.

Nem győzők csodálkozni rajta, hogy a legfiatalabbak ma olyan folyóiratot alapítottak, amelynek egyetlen programja a hasonlókoriak szóhoz-juttatása. Nekik nem fontos, hogy a fiatal író milyen világnézetet vall és milyen eszközökkel fejezi ki magát, az fontos csupán, hogy születési bizonyítványával igazolni tudja a korosztályát. Hiszen ha egyéb kritériumok: szellem, forma, magatartás, vagy akár valami megnevezhetetlen atmoszféra is összetartozásuk siboletjei közé tartoznának, úgy megeshetnék, hogy egy-egy rokon egyéniséget fedezhetnének fel az idősebbek között, s másfelől olykor idegennek kellene találniok velök egykorú fiatalokat. A Nyugat annakidején, épp mert meglehetősen határozott törekvésekkel indult, boldogan fogadott soraiba idősebb kortársakat (Ignotus, Schöpflin, Ambrus, Halász Imre), s ugyanakkor számosan voltak az alapítókkal egykorúak, akiket nem lehetett a hasábjain elképzelni (Farkas Pál, Csathó Kálmán stb.) Az Újholdnak, legalább eddigi gyakorlata szerint, senki sem jó, aki meghaladta a harmincadik évét s minden írástudó megfelel, aki innen van rajta. Mint közelmúltban a hivatalokban, itt most is a születési bizonyítvány szolgál védlevél gyanánt, csak most nem a nagyszülőket, hanem a születési évet vizsgálják benne. Olyan szélsőséges liberalizmus ez, amelyet csak az elvi tartalom teljes hiánya magyarázhat. A pártok-szerinti széttagolódás mai beteg-

ségéhez így még a nemzedék-szerinti elkülönülés járul, éppoly mestersegesen kívülről oltva irodalmi életünkbe s nem annak igazi állapotából és szükségleteiből fejlődve ki, mint amaz.

Igazolja-e valami ezt a különös magatartást?

Idősebb írók önző elzárkózása, mint láttuk, ebben az esetben nem kényszeríti falanxba a fiatalokat. Talán az egykorúság formálja szükség-szerűen különre közösséggé az embereket? Ha így volna, voltaképp nem nemzedékekről, hanem évjáratokról kellene beszélni, de így a Nyugat óta nem a negyedik, hanem a harmincadik évjáratnál tartanánk. Azaz, hogy az Újhold a „nemzedék“ szót használja az „évjárat“ helyett és körülbelül öt-tíz évjáratot — nem tudni, miért épp ennyit — egy nemzedékké fog össze, elárulja, hogy ösztönösen érzi: az irodalomtörténet nem évjáratokban gondolkodik, mint a hadügyminisztérium, számára csak a sors és akarat közössége számít, az olyan egykorú íróké, akik valami újat és jelentőset, mégpedig nagyjából rokon újat hoznak tarsolyukban. Ilyen közösség pedig nem alakul ki minden évben január 1-től december 31-ig. Igen, az egyes költő non fit, sed nascitur, de a költőnemzedék non nascitur, sed fit.

Így hát mielőtt elfogadjuk, hogy a legfiatalabbak valóban negyedik nemzedék-e, először is azt kellene megvizsgálnunk, hogy egyáltalán nemzedék-e. Élettani és kalendáriumi értelemben természetesen az. De arra a kérdésre, hogy irodalomtörténeti értelemben is nemzedéket alkotnak-e, csak azt felelhetném, hogy ma még csupa magános tehetséget látunk közöttük, akik egyelőre nem váltak egy történelmi nemzedék magasabb egészévé. Hiszen, ha élne e „generáció“-ban egy közös törekvés, akkor nyilván ezt hirdetné, nem pedig azt, hogy tagjai mind bizonyos években születtek. Az igazán irodalomtörténeti jelentőségű nemzedék ugyanis sosem nemzedéknek, hanem pártnak, mozgalomnak, művészi iskolának s más efelének érzi magát elsősorban; ha a pusztá nemzedék-tudat lép előtérbe, ez körülbelül biztos jele annak, hogy nem igazi nemzedékkal, csak biológiai vagy sorozási évjáratokkal állunk szemben.

Talán nem kell mondanom, hogy mindez nem a „negyedik nemzedék“ tagjai ellen irányul. Sok jó tehetséget becsülök s nem egy barátot szeretek köztük. Csak összefogásuk mostani elvét kifogásolom. Vagy van ugyanis valóban saját programjuk és közös szellemük s akkor ezt kell zászlajukra írniok, vagy nincs, akkor meg miért állnak külön? Tisztelet-becsület egyenként valamennyiöknek, de összefűzésük mostani módja elhibázott. A kötést ki kell fejteni s szálakat újból megkötni. Szerencsére már látni is az Újholdban ily szándék jeleit.

KOMLÓS ALADÁR

FRANZ KAFKA*

Mialatt az amerikai hadsereg Franciaország nyugati partvidékétől eljutott a Rajnáig, 1944 nyarán, a francia polgár tudomásul vett három „keleti“ ügyet: a gázkamrát, Sartre-t és Kafkát. Három kiáltóan nem-francia ügy ez, nem esoda tehát, hogy a franciák mindhármat egyszerre és egyazon görcsel nyelték le. Bizonyos, hogy az említett ügyeknek egyike sem tündöklük a *grâce* és a *raison* — azaz a kegyelem, a báj és az értelem — fényében, melyek nélkül pedig semmi sem válhatik szembezőkövé a franciák előtt. (Legalább is így tanították e nemzet gusztusának ismerői.) A francia polgár azonban 1944 nyarán mégis olyan babonázott tekintettel akadt rá az iszonyatnak és egy újmódi kaján halálnak az ábráira, aminőt a mult századok során sem Clouet, sem Fragonard, sem pedig Cézanne még nem festett le francia arcon. Itt nem a kegyetlenségről van szó, amelyre a franciák is képesek, hanem arról a *kegyelemtelenségről*, amelyet a német táborokról készült fényképek, a Descartes-ot „kitör a frász tehát vagyok“-ra átforgató egzisztencialista böleselet, valamint egy neurotikus prágai cionista víziói egyszerre rogyasztottak rá a francia polgárra, akire azután ez a kegyetlenség úgy rázárult, mint egy szuggesztív, igéző erővel és esattanósan. A kegyelemnek, — másszóval: annak, ami nekem biztonságot ad, — az ellentéte a kétségbeesett büntudat. (Bibliai példája Kain.) Az Isten, a józanság és a töke kegyelméből való francia polgár, aki hazafias öntudattal dekkolt a marsall köpönyege mögött: 44-ben egyszeriben csak támasz nélkül maradt és fejére hullt az ellenállók vére.

Ekkor tört ki a francia polgárság izoláltabb — tehát közösségi támaszt nem lelő — tagjain az *atra cura* filozófiája, Sartre egzisztencializmusa és Kafka olvasásának forró-hideg láza. Az igazi büntudat ugyanis sohasem kollektív. (Mert ami kollektív, abban már vigasz van, így a kollektív büntudatában a cinkosság és a zsványbeesület.) Az igazi büntudat ketrebe fogja az áldozatát, a környezete névtelenné válik és a ködbeborult világegyetemen nem tör át csak egyetlen anonim és fürkésző tekintet. Ennek a tekintetnek elég nagy irodalma van. Ágnes asszonynál ez a börtön napja, Kain homlokán ez éget bélyeget, az elemistát ez tanítja arra, hogy el ne lopja a léniát, ez ellen találtuk ki a szeméremövet és a gyászfátyolt, ennek szimbóluma a kulcslyuk és Argus szeme. Aki pelengérré áll, ennek a tekintetnek lesz áldozatává. A sárga csillag ezt a tekintetet gyullasztotta. Húsevő tekintet ez. Akinek a tarkójába nyilallik, kapkodó lesz, mentegetődzik, majd hirtelen megbénul. Ez a kiszolgáltatottság.

A magányba borult embernek erről a zavaráról és kiszolgáltatott-

* Németh Andor Kafkáról frott, Párisban franciául megjelent könyve alkalmából.

ságáról ír Kafka. És a megalázottságáról és a megválthatatlanságáról. És arról, hogy féreg és hogy úgy is szenved, ellenállás nélkül, mint a lágy féreg.

... Még egy szót találtam erre az állapotra: *kiszemeltség*. Ebben az állapotban találkozok a kiszemelt Jónás próféta Orestes-szel és Kainnal. Füst Milán Adventjének a hőse itt találkozok Kafka *Prozesének* a hősével. És ebben az állapotban leledzik a Nagyon Fáj József Attilája. És ebben az állapotban lehetett Jézus is az Olajfák hegyén.

Ez az a pillanat, amikor Kafka hősről írva, Németh Andor József Attilát idézi:

*Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.*

És ehhez megtévesztésig hasonló pillanatok leírását idézi még Németh Andor az auschwitzi áldozatok életéből, Heidegger és Sartre műveiből, valamint Ernst Blochnak egy művéből, ahol Bloch ezt a pillanatot — megfosztva az egzisztencialisták kölesönözte általános érvényétől — csupán egy hanyatló osztály bomlási termékének tekinti.

Ezzel vissza is kanyarodtunk annak a panorámának a kellős közepébe, amit fejtegetésünk elején vázoltunk a felszabadult Nyugat-Európa színterén.

*

Háló-ebédlő-szalón. Ez volt az a jólét, mely az ifjú Kafkát fel-emelte és összezúzta. Neki ez Prágában jutott ki. Plüssbenszületett volt ő is. Balázs Bélával lenne egykorú. De már halott, egy negyedszázada.

Szerény, udvarias ember volt. Jó tisztviselő, diplomás. Nőtlen. De nem volt sem homoszexuális, sem vérbajos. A tudóvész vitte el.

Irodalmi élete? Anélkül, hogy publikált volna, egy baráti kritikusi megemlítette nevét az ifjú és izmos tehetségek sorában. Bátorítani akarta. Azután publikált is. Nem sokat és nem a jelentőset. Egy kalap alá került — méltán — a német expresszionistákkal, akik Vilmos császár idején olyan iszonyattal írtak, mintha Hitler alatt éltek volna. Megismerte Kierkegaardot és a pszichoanalizist. Amit kifőzött belőle, épp oly kevésbé tartotta érdemesnek eldugaszolni és konzerválni, mint azok a magyar íróársai, akik a tizes években szintén felfedezték Kierkegaardot és a halálesztétikát. Kafka úgy rendelte, hogy regényeit semmisítsék meg. Ezek a regények vitték azután, halála után, Kafka nevét szívósan, majd mostanában rohamosan világhírré és dicsőségre.

Kafka, végakaratóval, azoknak az oldalára állt, akik tiltakoznak regényei hatása ellen.

Legjelentősebb műve a *Per*, jobban fordítva: *Bűnvádi eljárás*. A bűnös-büntelen K. József banktisztviselő kusza, kínos és nyomasztó bűnpere egy értelmetlen és következetes világban. Olyan értelmetlen és következetes minden, mint a csendesvízi örvény, mint a csendespolgári elmebaj. Panziósnők, hitszónokok, nehézfejú detektívek, kurva bírák és bohóc hóhérok únott és vérszomjas világa ez, amit nem lehet felérni ésszel és aminek rendje mégis sziklaszilárdan áll a konvenciók és az emberi félelmek talaján. Amikor a kifogástalan modorú zsakettos hóhéregények, akik a

prágai színpadról régen ismerősek, a város szélén ceremóniásan szívdöfők K. Józsefet, — éppen harminckettedig születésnapján —: egy távoli ablakból széttárt karokkal feléjük int egy ember. Mi ez? — kérdi Németh Andor, — baráti vagy ismeretlen könyörület? Segítség? Ki volt ez? Tényleg csak egy ember? Vagy maga az emberiség?

Németh könyvében ennek a műnek az analízise a magyar esszéirodalom remeke. Jól esik hallani, hogy tényleg milyen biztosan és hibátlanul esendül franciául a magyar esszé stílusa s ennek minden jelzője, fogalma, fordulata. Kafka sikerénél vigasztalóbb a Kafkáról író Németh Andor sikere. Németh ugyanis nem kafkaista. Mint ahogy a magyar irodalomban senkisé az, és nem is hajlandó rá.

Kafka sikere ma: a polgárság csődje. Az ihlete hiába hatezeréves, hiába őszövettségi: „akiknek kell“, azokat múló baj visz az ősi forráshoz is.

A magyar irodalom még a XVII. században túljutott Jeremiás siralmain és az Isten kegyelmébe bezsoltározáson. A kapitalizmus — melyen mostanában megint kitört alkati idegbaja, a gyűjtögető ösztönre oly jellemző *depresszió*, — bármennyire ikertestvére is a puritán és konok szenvedelmű hitújításnak: bukásával Magyarországon nem tudja felfakasztani az Isten és az elkárhozás biblikus félelmét.

Négy klasszikusunk ismeri közvetlenül vagy közvetve a Kísértő Naplóját író Kierkegaardnak, és a kierkegaardí büntudatnak és félelmeknek a megejtő stílusát és sodrát. Lukács, aki — és ez lehetett a legnehezebb — emigrációban lépett túl rajta. Füst Milán, aki azonban minden lidérees álmod fel tudott emelni eddig a klasszikus unalom tiszta fényébe. Karinthy, aki a búsképű kispolgár szélmalomharcaihoz Cervantes, Swift és Voltaire értelmét vitte segítségül.

És József Attila, akit nemcsak Németh Andor személye köt össze Kafkával. És akit a beváltott *Ars poeticája* mégis egy külön és Kafka felől megközelíthetetlen világban őriz.

HUBAY MIKLÓS

KÉPZŐMŰVÉSZET

BECK Ö. FÜLÖP EMLÉKEZETE

1945. januárjában bombatalálat érte Budán azt a házat, ahová üldözői elől elrejtőzködni kényszerült. Az ostrom tetőfokán elindult új menedéket keresni, hogy családjával átköltözhessek valamelyik barátja vagy ismerőse épebb lakhelyére a használhatatlan romok közül. E felfedező útról sohatöbbé nem tért vissza, a háború vihara elsodorta egy jeltelen sír felé s így megszűnt az a lehetőség, hogy a felszabadulás után a magyar nép igazságot szolgáltatson neki az úri rend nemtörődömségéért. Majd hetvenkét éves volt, amikor eltűnt, egy hatalmas életművel a háta mögött, s még ekkor is, az utolsó pillanatokig tele munkakedvvel, gazdag tervekkel. Hogy mit teljesített nagyjelentőségű pályája alatt, azt az elmúlt hetek folyamán egy reprezentatív érdemű emlékkiállítás tette nyilvánvalóvá a műértők előtt a Szépművészeti Múzeumban.

Megint alkalom nyílt egy nehéz magyar művészsorsot felidézni ezen a nagyszerű tárlaton, egy háttérbeszorított különös tehetség munkáját, amit a kortársak csak szűk körben méltányoltak. A szakma, persze, osztatlan elismeréssel állt a mester mellett, hazánkban éppen úgy, mint külföldön, de a hivatalos művészetpolitika komoly intézkedéseket tett ez úttörő jellegű oeuvre elhallgattatására. A Horthy-rendszer féelme a jó minőséggel szemben Beck Ödön Fülöp megismerésénél is érvényesült, tanulságos törekvései, termékeny kezdeményezései elől elzárták a közvéleményt.

Beck Ö. Fülöp a mellőztetéssel és elnyomatással szemben az egyetlen lehetséges módon védekezett, fáradhatatlan munkával, szüntelen tevékenységgel. A Szépművészeti Múzeumban látható anyaga olyan hallatlan energiáról, páratlan szorgalomról tanuskodik, ami párját ritkítja műtörténelmünk elmúlt évtizedeiben. Nem kell takarékoskodni az értékelő jelzőkkel, ha művészetének tárgyalására kerül sor. Fukarkodás nélkül használhatók a díeséreték műveivel kapcsolatban. Kétségtelen, hogy ő volt az új magyar szobrászat elindítója, s hogy az ő fellépésétől számítható a progresszív ízlés jelentkezése plasztikai téren. Vitathatatlan, hogy ami előtte történt, akár emlékművekben vagy épületdíszekben, akár sírkövekben vagy portrékban, az művészileg alig méltányolható. Irodalmi úton inspirált és hamis érzelmességgel telített mintázódühvé, mértéktelen anyagpazarlássá torzult a szobrászok hivatása, aminek a következté-

ben szinte a legegyszerűbb követelmények is hiányoztak a századforduló plasztikájából. Magyarországon éppen Beck Ö. Fülöp mutatott példát arra, hogy mik is a teendői egy szobrászművésznak, hogy mik a szempontok egy dombormű, kútfigura vagy bronzfej létrehozásánál. Visszatért az alapelvekhez, az eltékozolt egyszerűséghez, azokhoz az erényekhez, melyek a műgondból és a mesterségbeli tudásból önként adódnak.

Talán akkor közelíthetjük meg leginkább egyéniségét, ha nagyfokú gyakorlatiasságát hangsúlyozzuk. Fabrikáló serénységgel, pepecselő élvezettel dolgozott, a kézügyesség és formálókészség rendkívül magas fokán. Közvetlen köze volt a végrehajtás legkülönbözőbb eljárásaihoz, mindentudó ezermesterként alkalmazta a legnehezebb technikai módszereket. Megoldásaiban fölényes anyagismeret észlelhető, ami minden zavaró körülményt kizár műalkotásaiból. Soha semmiféle túlzásba nem esett, stílustalanságot nem követett el, hamis nagyzolások, kínos erőlködések nem rontják szobrainak szépségét. Éppen, mert minden esetben a feladattól indult ki, annak plasztikai lehetőségeiből, a faragás vagy öntés feltételeiből. Ifjúságának nagy forradalmát a kőben való mintázás eredményei jelentették, hiszen akkor már hosszú idő óta kortársai pontozó géppel és mechanikusan farigcsáló kézművesekkel valósították meg agyagban összenyomkodott elképzeléseiket. Beck Ö. Fülöp minta, sőt többször vázlat nélkül egyenesen márványban, bazaltban rögzítette terveit. Nem fontolgatott, javítgatott, fantáziálgatott, hanem a kötömb felületéről befelé haladva fokozatosan bontotta ki az anyag ellenállásából a művészi formát. Az ilyen veritékes próba azután kizárt mindenféle szeszélyt vagy henyé vonást, lehetetlenné tette az olesó rögtönzést, mert hiszen az alkotómunka kegyetlen kíváncsi komolyságot követelt, elmélyülést a részletekben, meggondoltságot az ötletekben. Innen van, hogy fiatalságának termése már minden tekintetben késznek, befejezettnak volt mondható, semmi romlandót vagy elavulót nem találhatunk első korszakában sem. Sőt fejlődéstörténeti jelentőségű teljesítményei tulajdonképpen még az első világháború előtti évekből kelteződnek, amikor is a vörösmárvány *Menyecskefej*, a szürkegránit *Fekvé akt*, a váci kőből való *Síremlék-relief* és *Szent Sebestyén* a szobrászat ősi törvényeire emlékeztették az érdeklődőket. Egyik mészködomborművét, mely a Fővárosi Képtár tulajdona, a görögökhöz hasonlóan még be is színezte. A régi kőfaragók szakmai odaadása támad fel ezekben a kompozíciókban, ami végül méltó ranghoz juttatta tehetségeink mintázókészségét.

De a másik területen, a bronzszobrászatban is korszakalkotót produkált. Remekül ki tudta használni a folthatásokat, egyedülálló ritmusokat szerkesztett az alakok gesztusaiból és végtagjaiból, a nézetek kidolgozásában egyértelműen és félreérthetetlenül járt el, a konturokat tisztán vezette végig formáin. Nagyon jól megértette, hogy a bronzszerűség

a mozgásábrázolás fellendüléséhez vezet, helyes értelmezése lehetőséget teremt a lendület, a cselekményesség megfogalmazására. A híres *Szittyá nyílását* mind a mai napig példaként emlegetik a bronzkezelés irányelveihez. Egyfajta mimikai elrendezettség figyelhető meg a ló és lovas felépítésében, a motívumok túlzott kihangsúlyozása, anélkül azonban, hogy belső indokát veszélyeztetné. Az akció a zavaros pillanatnyiságból kiemelve realizálás közben átmegy a beállítottság állapotába, éppen azért, mert megörökítésre kerül. Viszont, s e tekintetben első hely illeti Beck Ödön Fülöpöt, túlzott stílizálás nélkül is tökéletes jellemzést kell adni a történéseknek. Nagyon sok művész szinte kerékbetörte a témáját, amikor hathatós karakterizálást akart végrehajtani, mert a kifejezés eszközeit a díszítményezés kimódoltságával tévesztette össze. Bizonyos, hogy lesz idő, amikor a huszadik század első évtizedeinek képzőművészetét tárgyalva a tudósok külön csoportba fogják foglalni a dekorálókat, a precíz rendezkedőket, akik a természetes jelenségekből a művészi szándék céltudatosságának túltengése révén készítettek mesterkélt ábrákat. Beck Ö. Fülöp teljesen távol tudta magát tartani a szecesszió csábításaitól, mert még a mindenható anyagszerűségéből se csinált merev dogmát. Egészséges szemlélete megmentette mindenfajta elfogalmiasodástól, hiszen végső fokon a szobrászi alakítás alkotófunkciója foglalkoztatta, tapasztalatainak és élményeinek plasztikai tolmácsolása. Soha nem vonatkozott el az érzékletességtől, az eleven világ optikai világosságától, mert irányzatok és tételek helyett a művészet valósága és hitele érdekelte. Sokan olvasták annakidején őrajta kívül is Adolf von Hildebrandt divatos szobrászatelméleti írásművét, s csak nagyon kevesen alkalmazták helytállóan a bentfoglaltakat. Tanúsítva, hogy a képzőművészet reformját képtelenség könyvből megtanulni, mert a sikeres újításokhoz elégtelen az iskolás készülődés, csak a kivitelezés ténye, a befejezett remekmű igazolja az elképzelést. Beck Ö. Fülöp a szobrászat törvényeiről akkor számolt be klasszikus érettséggel, amikor legutóbb, a háború alatt Szent Ferenc címen ugyanarról a tárgykörrel egy bronz- és egy kővázlatot készített, alig valami látható különbséggel és mégis lényeges eltérésekkel. Pontosan annyival, mint amennyi más és más anyagban a vonatkozó szobrot széppé és megnyugtatóvá teszi.

Sokáig csak mint éremművészt tartották számon. Nem utolsó sorban az elmaradt megbízások miatt, melyek e kisplasztikai területre korlátozták időnként sokraihivatott erőit. Való az, hogy plakettjei finomságban, változatosságban, elevenségben, de műfajszerűségben is egyedülállók Európaszerte. S mégis fontosabb, amit nagy méretekben csinált, mert az egész szobrászat újjászületését hozta. Tisztázta az elveket és megfelelő szerepet biztosított a gyakorlatnak. A plasztikát romantikus hanglejtések helyett a felületek, körvonalak, térben történő elhelyezkedések,

kézzelfogható és alakítható matériák együttes és harmonikus megjelenésévé tette. Ez a természetesnek látszó vállalkozás olyan váratlan és elhátározó jelentőségű tett volt, mint a Nagybányai Iskola fellépése vagy a Nyugat előretörése. Nem véletlen, hogy működése folyamán oly sokszor lehet találkozni Ady, Babits, Móricz Zsigmond, Csók István, Kodály Zoltán aromásával. Küzdelmük közösnek tekinthető, a magyar művelődés egészét fogták össze a haladás érdekében. S ezen az emlékkiállításon alkalom nyílik meggyőződni arról, hogy Beck Ö. Fülöp részvétele ebben a forradalmi átalakulásban vezetőhelyet foglal el, s hogy minden munkájában kultúránk igazi nagyjaihoz tartozik.

POGÁNY Ö. GÁBOR

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF EMLÉKKIÁLLÍTÁS

A nagy festő halála után húsz évvel és egy hónappal néhány hivatalos szerv és művészetpolitikai hatalmasság rögtönzéseképpen jött létre ez a tanulságos összeállítás, mely az új magyar piktura leggazdagabb egyéniségének emlékét idézte föl két hétre a tárlatlátogatók előtt. A tanulságot nem annyira az összeállított anyag, mint inkább a rendezés szolgáltatta, mert hiszen e képek fölsorakoztatásának a módja sokkal kevésbé mutatta meg Rippl-Rónai tehetségének a jellegét, mint a kegyeletes retrospektorok művészetszemléleti felfogását. Megint bebizonyosodott, hogy az utódok önmagukat keresik előfutáraik teljesítményeiben. Ami ezúttal csak azért veszélyes, mert a tárgyilagosság és esztéticizmus érzékenylelkű bajnokai jelentkeztek az elfogultság szerepében, olyanok, akik a társadalmi szempontok, a tematikus célzatok, emberi mondanivalók érvényesülését a képzőművészetben eretnekségnek bélyegzik.

Persze ez a részrehajlás raffináltan és mellékutakon surrant be az emlékkiállításra. A dokumentumokat mégis csak Rippl szállította, s az ő életművét lényegesen megváltoztatni még a legügyesebb heccmester se tudja. Viszont pályájának általános szellemét igen eredményesen lehet módosítani a festmények célzatos átesoportosításával, az akasztás egyes tendenciájával, a fejlődés állomásainak elkendőzésével. Csupán a beérkezett műtárgyak megfontolt válogatását kell elvégezni, s a kiállítandó alkotásokat egy bizonyos elv szerint összekeverni. Pátzay Pál, a Képzőművészeti Főiskola rector magnificusa, kitűnően vizsgázott a tárlatrendezés szabályokba nem foglalható tárgyköréből. Amennyire Rippl-Rónai művészete megengedte, érvelni próbált a maga nemzedékének felülmúlhatatlanságáról. Majd százharminc Rippl-képpel azt erősítette, hogy az ő kávéházi barátai a legjobb magyar festők. A böleselők talán indirekt bi-

zonyításnak neveznék ezt az eljárást, a képzőművészetét kedvelők viszont csak kártékony önzésnek tarthatják az ilyen történelemhamisítást.

Mert Rippl-Rónai József egyáltalában nem volt az a szelíd festető, akinek a Nemzeti Szalon termeiben most látszott. Elhallgatja az igazságot az, aki egyenletes életútát tulajdonít neki, aki töprengőnek és aggályosnak híreszteli, aki gátlásokat ültet a nyakára, s aki kispolgári idillként kezeli működését. Nem helyes festői problémákká szegényíteni törekvéseit s a színezés technikai változásaiban értékelni erőfeszítéseit. De még a vonalak és foltok együtteséből a tónusosság felé haladás se lehet jelentőségének a kritériuma. Bernáth Aurél szomszédságában talán ezek a tévesen értelmezett mesterségbeli feltételek döntőnek tetszhetnek, de hogy az ilyen összevetés mennyire hátrányosan végződik — s nem Rippl számára — azt a háború alatt egy közös kiállításuk a volt Ernst-Múzeumban már éppen eléggé nyilvánvalóvá tette. Hiba volt azzal a szándékkal nekilátni Rippl-Rónai József felidézésének, hogy így talán sikerül az öreget a Japánból áthozni a Gresham-asztalhoz. De az is tévedés, mintha a kaposvári mester beilleszthető lenne az új főiskolai tanárok sorába.

Egészen másfajta személyiségnek mutatkozik műveiben, korlátlanabbnak, termékenyebbnek, változékonyabbnak, szélsőségesebbnek. Vétkei kirivóbbakká váltak, de erényei is bőségesebben buzogtak. Teljesebb és igazabb valaki volt, éppen mert őszintén és kimódolatlanul dolgozott. Nem gondolta meg ötször is kezdeményezéseit, de mindig bátran és fesztelenül fogott munkába. Az emlékkiállításon mintha még eltévelyedése miatt is Pátzay Pál szégyenkezne, nem minden álszemérem nélkül; a rendezés letagadni igyekszik ízlésbeli engedményeit, amit korának tett. Pedig sokat ártnak azok, akik a szecessziót leplezni akarják, holott a műtörténelem önálló stílusának volna tekinthető. Úgy látszik, Halász Gábor hiába próbálta föléleszteni a századforduló diszitényességét, a következő generáció még ellenáll Ady, Babits, Rippl-Rónai, Krudy, Gulácsy „divatos“ gesztusainak. Ezzel magyarázható, hogy az úgynevezett „zweckedlis“ korszak aránytalanul csekély képviselőt nyert. S mégcsak nem is valamiféle tisztulási vágyból kifolyólag, holmi stilromantika iránti iszony következtében, ami irodalmi téren Kosztolányinál, Illyésnél hitelesnek mondható, csupán generációs érdekek miatt, hogy ki ne derüljön a mai magiszterek színvilágának bágyadtsága, erőtlensége Rippl hársány felületei mellett.

Nem ártana egy pótbemutatót szervezni „Ami a Rippl-Rónai József emlékkiállításból kimaradt“ címmel, hogy ehelyett az illedelmes, engedelmes, megfélemlített, elsznobosított, középosztálybeli festő helyett „a bo. dog, könnyű, esodálatos alkotó“ kerüljön előtérbe. „a gazdag, sokrétű tehetség, lankadatlan néző és látó, a testi és lelki élet nagy figyelője, ötle-

tekben kifogyhatatlan''. Petrovics Elek tiltakozik e szavakkal a lecsillapítás módszere ellen, a formális kérdések elsődlegessége ellen, amit azzal is indokol, hogy Rippl-Rónait jelesül emberábrázolóknak hívja, figurálisait modern jellemképeknek minősíti. A tartalom nélküli stiliztákat, s így mesterünk mai tolmácsolóit ítéli el, amikor megállapítja, hogy „a kifejezés sajátos módja mellett sokan már-már megfélekedtek a kifejeznievalónak felsőbbrendű fontosságáról''. Így jutunk el egy alkalmi eseménnyel kapcsolatosan az alapvető világnézeti zavarhoz, vezérkedő művészeink magatartásában. Mert az ünnepélyesség mögött csakúgy, mint a hétköznapi ügyekben sorsdöntő kérdések lappanganak. Ez esetben alig több, mint a művészetről vallott eszmék helyessége; vajjon a festék finomkodó keverése-e a festő feladata, vagy a minden helyzetben föllelhető örök humánium megszólaltatása? Ez a kiállítás is válasz akart lenni a központi vitaanyagra. A l'art pour l'art-os célzat azonban a visszájára fordult; ez a kísérlet is jó lecke azoknak, akik erőszakolják az alternatívát, mert kiderült, hogy az emberi szolidaritást vállaló mesterek legtöbbször a festéket is művészbibben keverik.

POGÁNY Ö. GÁBOR

BARCSAY JENŐ ÚJABB KÉPEI

Baresay Jenő 1944-ben állított ki utoljára. Egy olyan korban még, amelyben a művészeknek fokozottabban kellett a szabadságért és embe-riességért harcolni, mint bármikor a történelemben. Baresay a forradalom egyik jellegzetes harcosa. Harcát azonban a művészet világában és eszközeivel vívta. A képzőművészet problematikájából indult ki és mindvégig abszolút és következetes módon képzőművész maradt. 1944 előtti munkásságával legyőzte és összegezte a posztimpreszionista áramlatokat. A dekadens polgári világ haldokló művészetéből magábaolvastotta és megmentette azt, ami emberi és örök. Maga azonban túljut a pszihopata lélek epedő szenvedésein. Erre a fejlődéstörténeti alapra építette hiteles biztossággal az új művészi és emberi magatartást. Művésze a polgári korlátokat szétrombolva a közösségi szellem és a szabadság földjére vezetett. Forradalmi szemlélete újrafogalmazta a művész hivatását: elsődleges emberi feladata lerázni segíteni minden bilincset, mely a szabad emberi kiteljesedést gátolja, tehát a társadalmi elnyomást, a lelki élet gátlásait, hazugságait, élettelen raffinériáit. A kétségek és reménytelenségek közül új teremtő hitre buzdított. Képei lenyűgöztek, mert a próféta hevíületet és lendületet mély önkritika, az illúziókkal való leleplező szembenézni-mérés és az igazság szeretet őszinte tartalommal töltötte meg. Az ellenséges jelen és a jobb világ reményképeivel telített belső egyidejű kifejezése

rendkívüli túlfűtöttséget okozott. A nagy környezet-egyén ellentétet a gazdagon alkalmazott fekete konturok vastag hálójának nyugalma feloldhatatlan statikus dinamikáig fokozta.

A „Művész Galériában“ kiállított új képek mély problémákat kavartak fel a művészet értői körében. Barcsay személye jelen képzőművészetünk követett és nagy figyelemmel kísért alakja. Puritán művészet-szemlélete, mély és őszinte embersége különösen a fiatalok előtt nagy tekintélyt szerzett neki. Igazság iránti szeretete kizárja konvencionális, vagy a hiányosságokat leplező felületes stílus alkalmazását. Mindennek a mélyére fúr, eredményei minőségi értékűek, mert küzdelemből és vívódásból születtek. Ezért olyan jelentős az a tény, hogy újabb képeiből rendezett kiállítás a sokat emlegetett művészi válság kérdését veti fel. A magyar képzőművészet tényleg válságban van, ezt elismeri, de nem jajong miatta és nem kesereg korán a művészi alkotómunka céltalanságán. A művészeti alkotóerő nem apadt ki az emberiségéből, csupán a problémák és a feladatok változtak meg. Éppen ez bizonyítja a magyar képzőművészet erejét, hogy válságban van, mert az új feladatoknak, az új világnézetnek újszerűen és maradéktalanul akar megfelelni.

Ezek az új képek egy megváltozott társadalmi és műveltségeszmény légkörben készültek. Egységes stílusa a feltolakvó problémáknak megfelelően szétesett ugyan, de nem csökkent a művész szenvedélyes nyugtalansága. Ez a nyugtalanság most már nem a forradalmár, hanem a kereső, a feladatokkal birkózó problémagazdag emberé. Barcsay mély művészi belátással levonta a tanulságokat: nincs szükség a közelmúlt forradalmi stílusának üres ismétlésére akkor, amikor a forradalmi magatartásra kényszerítő körülmények nagyrészt megszűntek, egy új vitalista-materialista szemlélet alakul ki, mely gyökeresen átalakítja az egész emberi világot. Nem a kritikuskoknak akar festeni, mint annyian, régi művei utánérzésével mosolygó-megértő-elnéző pillantásokat kapni a régi rutinosság ismétlésével. Szinte úgy látszik első pillantásra, az új képek megtekintésénél, hogy a szenvedélyes problematikus hajlandó akár egész művészi munkásságát és eredményeit is feladni, hogy megfeleljen az új feladatoknak. Ezeket a feladatokat önmagától kapja, a közös emberi iránti érzék segítségével. A belső-valóság ellentét megszűnt, az ideák realizálódtak. A harc az építés korszaka váltja fel, a szenvedélyeknek dinamikus erőkké kell átalakulniuk. A víziókat tárgyilagos látási élmények kell hogy váltsák. A forradalmi kor dinamikus ön- és világnézetkifejtése között elesűszott, vagy ferde vágányra tévedt az objektív-közösségi látás kérdése. A posztimpreszionizmus művészei a polgári világ elleni forradalmi hevületben sohasem jutottak ennek az alapvető képzőművészeti kérdésnek a tisztázásához, amelyet pedig minden nagy, általánosan érthető művészeti korszak világosan megfogalmazott magának.

Baresay új képein szigorú seregszemlét végez a képzőművészeti problémák és irányok fölött. Az első nagy kérdés: absztrakció, vagy realizmus? — Az absztrakció kétségtelenül jelentős kifejezési forma, mely a szubjektív, lírai élményeket általános formszimbólumokká szublimálja. Baresay képeinek egy sorozatában ilyen absztrakt kompozíciókat mutat be. Nála az *absztrakció nem öncél, hanem tanulmány* a reális világ objektív ábrázolására, mint ahogy a dekoratív vonalasság a firenzei problematikusok vezető fonala volt a naturalista idealizmus kialakításához. A formák tiszta csengésében, a hajszálvonalas mértani kompozíciókban a valóságfestő problematikája lappang. Legtöbbször tanulmány egy ilyen kép a fény és árnyék dinamikus, de objektív-nemromantikus megszerkesztéséhez. Ezzel a problémakörrel kapcsolatos a természet és a művészet kérdése. Mi a természet képzőművészeti értéke a művészi rokonhangulatkeresés, az atmoszféra-lelkiség nélkül? Vajjon önmagában, az emberhez viszonyított élménytartalom nélkül is jelentős témakör-e a modern művész számára? Mi a képzőművész természetábrázoló megoldása?: a tér és forma dinamikus, vagy sztatikus megszerkesztése, avagy a színes síkba vetített impresszionista idill? — Ezekre a kérdésekre egyelőre kisméretű, lendületes képvezetőkkel felel. A benyomások frissességét — mely minden természetfestés alapja kell hogy legyen — a szubjektív viszonylatokat dekoratív jellegű vonalakkal és színekkel igyekszik általánosítani. A nagyméretű táblaképek hoznak csak tulajdonképpen választ a feladott problémákra. Itt az architektonikus monumentalitás a kérdés. Az absztrakción megtisztult formakultúra Baresay monumentalitását új, lenyűgöző felület és térhatásokhoz segíti. A színek csak bátortalanul jelentkeznek a hatalmas felületeken és elsősorban a megvilágítás fokozására szolgálnak. A fény és árnyék először kapja meg őt megillető helyét Baresay művészetében. Ez az első szereplés meggyőző és lenyűgöző. A régebbi stílus barnás-vörösei, zöldes-lilái itt-ott kísértének, de a tiszta, térbeli formák új színmegoldások felé vezetik. Egyelőre nem látunk más színt, mint a diadalmas tisztsággal megjelenő fehéret, a korturokból árnyékká alakult feketéket és a kisméretű fehér alapú képeken bátortalanul megjelenő, színes metszetekre emlékeztető kéket és okkert. A nagy képek alaptónusa barnás-vörös-szürke. Ez a szín a rideg térmonumentalitást és a tárgyilagos látást fokozza. A hatalmas építészeti-forma környezetben újrafogalmazza az emberi alakot is. Ez a figura a formatörvények uralma alatt elveszti dinamizmusát és szervesen beolvad a kép szerkezetébe. Jelentősége ugyanaz, ami az archaikus művészetben volt. Az ember a mozgást képviselő elem a rend nyugalmában.

VÉGVÁRI LAJOS

KÖNYVEK

Németh László:

ISZONY

(Nyugat kiadás)

A tragédiát tragédiává a végkifejlet katasztrófája teszi. Mindaddig csak lehetőségként szunnyad a műben, mely ha az élet legáltalánosabban érvényes sémái szerint választ megoldást önmaga számára, csak afféle „középfajú“ dráma lesz, melynek esztanója, akárcsak egy rosszul sikerült ostromcsapásé, süket marad; belevész a kompromisszum laposágába, mely természetesen a valóságosság parancsoló ereje által szintén meggyőző lehet. A tragikus költő azonban azt tűzi ki célul, hogy ne a séma hihetősége garantálja alkotását, hanem a kivétel magasabb érvényű szabálya, ez a statisztikát bontó törvényszerűség, mely körül ott lebeg a nagyihletű görögös katharsis megtisztító igazsága.

Németh László nyilvánvaló szándéka az volt az *I s z o n y b a n*, hogy egy ilyen görögös szigorúsággal megformált emberi történetet költősen tragédiává, Sophokles sorstudatának vagy Thomas Hardy feketeárnyékú pesszimizmusának ígézetével. S ennek tárgyául egy polgári házasságot választott, gondosan vigyázva rá, hogy egyetlen szálát se szakítson el, mely a társadalmi valósághoz köti, ehhez a színező körülmények egyszerű milieujátékánál jóval komolyabban felfogott tényezőhöz, de közben úgy konstruálja meg hőseiben az embert, hogy a döntő szó mégiscsak az övé. Tulajdonképpen egy alkati összeférhetetlenséget akar ábrázolni, a goethei *Wahlverwandschaft* egyszerre biológiai anyagyszerű és irracionalisan lebegő elvei szerint. S miközben témájával küzd, alig van segítségére valamilyen külső sablon, mely a végkifejletet szükségszerűen a tragikus katasztrófa felé támogatná: mindent belülről kell merítenie.

Mert tulajdonképpen miről van szó a regényben? Arról, hogy Kárász Nellibe, a becsületet elhanyagolása miatt elszegényedett jószágigazgató lányába hogyan

szerezte bele a falusi nagygazda akadémiát végzett fia, s hogyan lesz ebből a körülmények sajátos összejátssza folytán házasság, melyet csak az egyik fél akar. Mert a lány nemcsak ettől, hanem általában minden házasságtól irtózik. Lényege szerint feloldhatatlanul magányos: egy mithológiai lehetőség valósul meg benne, az artemisi szüzesség és zártság, melyről régi korok legendákat költöttek és nem fessegették tovább lényegét: beletnyugodtak abba, hogy egyszerűen létezik, mint ahogy Aphrodité erotikus lényének kiteljesedése, Héra asszonyisága, Cybele szinte csak a folytatásnak élő termékenységé, Athéne szellem felé fordult lándzsás profilja. A jungi pszichológia az ősképek hangoztatásával ezekhez a típusokhoz tért vissza, s a tragikus költő művével szemben az olvasó álláspontja nem lehet más, minthogy ezt így készpénzként fogadja.

Különös irizálással játszik a történet ebben a sajátos meghatározottságban. Egy istennő-lehetőség emberi formában és adottságok közt, amint pulykákat tenyésztve, félretaposott sarokkal és mezeten lábszárral a havas gazdasági udvaron járkálva, vagy fréz-bútoros szobában estélyt adva és a falusi intelligenciával römizve, cselédekkel és rokonokkal viaskodva, férjének mohóságát megmosolyogtató technikával kijátszva megjelenik! És mégis éppen ez a meggyőző erejű és megformálásra érdemes benne. Tűznek és víznek a párbaja, melyet nem férfi és nő, hanem ez a férfi és ez a nő folytat egymással. Közben, akárcsak a Kalevala vagy Ezeregyéjszaka viaskodó ellenfelei, felidéznek maguk mellé szövetségesként a természet vagy külvilág mozgósítható erőit. S miközben az asszony pityeregve szenteskedő édesanyja a szenteket is leimádkozná az égből, hogy leánya tartson ki a „derék“ férfi mellett, ki mindkettőjük számára existenciát biztosít, elmosódik a határvonal egyéni önzés és aszkétikusan átélte eszmények külső parancsa között. S mindez szükséges a tragédiához, melynek illete a legfontosabb a szerző számára, s mely-

nek kedvéért az ösképek adottságait földi szférába kell vonni, valóságos emberekké gyúrnia, mert tragédia csak ezek közt lehetséges.

Németh László ábrázolókézségének egész arzenálját felvonultatja, — hogy a gyilkosság gyanujának nehéz ködeitől árnyékolt történetet elfogadhatóvá tegye. S az Iszonyban kétségtelenül az egyik legjelentősebb magyar regényt írta meg. A hősnő első személyben mondja el a történetet a visszaemlékezés bizonyos távolságából. Így csak az ő egyoldalú beállításából ismerjük meg a történetet, ami azonban nem jelent mást, minthogy a figyelem csupán arra korlátozódik: hogy formál belőle az élet tragikus alakot és hogy oldja fel végül ezt a tragédiát. Az első személy líra és tárgyilagosság vegyítésének lehetőségét jelenti, s Németh László éppen ebben találja meg a helyes irányt. Az asszony, aki elmondja a történetet, mintegy apológiáját adja viselkedésének, de a legleplezőbb őszinteséggel és könyörtelenséggel. Nem hallgatja el, milyen munkát végeztek benne a felszabadult démonok s az a keménység, mely lényét alkotja, az élet útjéi alatt milyen pokolköszagú szikrákat vet.

Formailag a legnehezebb feladatok egyikét oldotta meg. Úgy ábrázol lelket, hogy lemond az analitikus műszavairól és szematizáló lehetőségeiről, mintegy bizonyítva, hogy a legbonyolultabb lelkiállapotok is megközelíthetők a legegyszerűbb terminológiával. A látás végtelen komplexsége Németh László mondataiban természetessé válik: nincs egyébről szó, mint odadobni egy határozót, vagy jelzőt, mely csak zsúfolja a mondatot, de nem kényszeríti elvonttá. A valóság-elemeknek ez a szüntelen súlytöbblete teszi biztosállásává a eszelekmény szerkezetét és hirdeti a konstrukció elvontságára felett a jelenség elsőbbségét. Így válik a szélsőséges eset érvényessé, s a valóság bizonyára nem is pályázik többre.

Vajda Endre

IRODALMUNK TÁRSADALMI HÁTTERE

Komlós Aladár tanulmánya
(Budapest kiadó, 1947)

Újabb irodalomtörténetünkben — néhány szerencsés intermezzo kivételével — szinte szabállyá lett, hogy az elvi tisztázások még akkor is tilalmasak, vagy veszélyesek, amikor a művészetek viszonylag sza-

badon fejlődhetnek. Fokozott mértékben látszik érvényesnek ez a szabály az elmúlt negyedszázad szellemi életének történetére. (Gondoljunk csak arra, milyen ellenállás fogadta Szerb Antal — sok tekintetben kompromisszumos és korrekcióra szoruló — magyar irodalomtörténetét, vagy Szekfü Gyula nem is túlságosan „haladó“ elméleteit.)

Érdekes tünete ezzel szemben legfrissebb társadalmi és politikai átalakulásunknak, hogy míg, egyfelől — olykor bizonyára joggal — gyanakodva fordul a „művek“ felé, másfelől elősegíti az elvek tisztulását: régebbi művészeti és tudományos szemléletünk gyökeres átalakításának szükségességét veti föl.

Felszabadulást követő irodalmunkban már több ilyen „átértékelési“ kísérlet történt, de ezek — mint Révai József „Ady“-ja, vagy Lukács György tanulmányai — többnyire egyes írókra, kisebb korszakokra vonatkoztak. Az első átfogó, a magyar irodalom egészét tárgyaló irodalomszociológiai tanulmány Komlós Aladáré.

A tanulmány gondolatmenete rövidre fogva az, hogy a magyar irodalom alakulásának meghatározója egy bizonyos „kulturális dualizmus“: „a magyar alkotó és a magyar társadalom közötti ropant távolság“. Ez a kulturális kettőség a Martinovics-összeesküvés idejétől lassan megszűnik, azóta beszélhetünk nyugati értelemben vett magyar irodalmi fejlődésről; 1772-ig csak a pusztaságból kiemelkedő esúcsok jelezték a magyar alkotó akaratot, ezután már az írók csoportosan, közös programmal léphetnek fel. Ennek a sajátosan magyar irodalmi fejlődésnek magyarázatát a magyar társadalom különös alakulása adja meg. Szemben a nyugati társadalmi fejlődéssel, nálunk nem alakult ki a művészetet felvirágoztató városi polgárság. Az uralkodó nemesség, vagy külföldi udvarokban időzött, vagy hazai kúriájában, nemesebb élvezetekre közömbösen dőzsölt. A tizenkilencedik század iparosodásával és urbanizálódásával egyidőben aztán megindult a magyar irodalom rohamos fejlődése és ma már, két klasszicizmus után, a nyugati egyenrangú társává lett.

Szándékosan egyszerűsítettük így le a tanulmány lényegét és nem említettük olyan tételeit, melyeket Komlós Aladár bizonyára fontosaknak, sőt, talán alapvetőeknek is tart. Így például azt gondoljuk, irodalmunk periódikus nyugat-feléfordulásának az a magyarázata, melyet e tanulmány ad, nagyon is vitatható. Valóban az döntené el irodalmunk

sorsát, hogy ősi hagyományok híján az úgynevezett „római típusú irodalmak“ közé tartozik? És, ha így van, miért hasonló az orosz és a keleteurópai irodalmak fejlődése a magyaréhoz bíralt mű, 41—51. oldal), holott ezeknek, Komlós Aladár szerint is, megvannak ősi, népi hagyományaik (b. m., 17. oldal). Úgy hisszük, a tanulmányban is alapvetőnek tartott szociológiai szempontok eléggé világos magyarázatát adják irodalmi fejlődésünknek ahhoz, hogy ilyen homályos és vitatható feltevésekről lemondhassunk. Célserubbnek is látszik, ha az önmagában is kielégítő irodalomszociológiai alapvetést nem zavarjuk össze fölöslegesen az összehasonlító irodalomtörténet módszereivel, mert odajuthatunk, ahova a hasonlóképpen rendszerező Szerb Antal, aki a Komlós Aladár által oly meggyőzően bizonyított sajátos magyar kulturális helyzetet: a köznemesség többszázados hegemoniáját a „legfontosabb nyugati — pontosabban angol — kultúrhatás“ -nak tekinti. (Magyar Irodalomtörténet, II. kiadás, 183. oldal.)

Szerintünk tehát e tanulmány alapvető és új tartalma: „irodalmunk társadalmi hátterének“ megrajzolása és az 1772-től számított magyar irodalom társadalmi forradalmak szerint való tagolása. Irodalmunknak ez a felosztása a tanulmány gondolatmenetében olyan természetesen tűnik, hogy szinte azon esőfálkozunk, miért nem tárgyaltuk eddig is így. Persze Komlós Aladár, talán túlzott puritánssággal, ezt a felosztást, mint többi felfedezését — és egész eredeti élméletét is — „ősi igazságként“ egyszerűen nyújtja felénk, anélkül, hogy a felfedezés jogos dicsőségére igényt tartana. De gesztusa művéből is következik, mely jellegénél fogva — a megírás művészetétől eltekintve — inkább tudományos mint írói munka. A kritikus csak a legmagyobb elismeréssel írhat erről a kis terjedelme ellenére is monumentális vázlatról, azt remélve, hogy jelentőségéhez méltó hatást ér el irodalmunkban és irodalomtudományunkban.

Hajor Ottó

ÁLMOMBAN ZENI

Nagy Zoltán versei

(Hungária. Budapest, 1947)

Nézni szép, lenni azonban rettenetes! A schopenhaueri pesszimizmus-jelszavát érezzük kísértetni a fiatal Nagy Zoltán költészetében, különösen, ha figyelembe vesz-

szük azt az idegenkedést, melyet az élmények közvetlen újraélése, a gondolatok megrogzítása s ez által visszavonhatatlansága iránt táplál. Mintha fátylakon át vallana önmagáról; tárgyak és jelenségek, növények és állatok, jellegzetes emberi létformák (a néma, a fogoly) ürügyén nyílik meg lírája.

*Megkérdeztem az egynapi kérszt,
Hogy mit csinál hajnaltól estig,
Hogy mért is él hajnaltól estig,
Hogy mit csinálnak ezen a bús világon.*

Ez a líra — egyéni fájdalmak, egyedi problémák híján — sokkal inkább kelti egyetlen, egységes, sötéttegy világhangulat, mint a halmozódó élményekből gyarapodó mű, vagy a valóság ezer árnyalatát visszaadni kívánó költészet hatását. A szenvedéstől, a lét tragikumától felduzzadó én, a lélek magja, áttört a felsőbb rétegeket és előnti az összefüggésekben kifejezhető világ: a valóság árterületeit. Leggyakoribb szavai: titok, csoda és magány.

Minden élmény egyszeri, megkívánja az egyszeri formát és viszont: bizonyos formáknak bizonyos tartalmak felelnek meg. Kötött forma annyi van, ahány a kötés, — szabadvers csak egyfélény. Nagy Zoltán világfájdalma, e minden versébe zsarnokian befurakodó alapérzés, a szabadversben találja meg otthonát; a gondolatok, belső összeütközések esontvázat mértani hűséggel kirajzoló ritmusokra nines szüksége, az alaphangulat uralkodó jellegét pompásan tükrözi a kötetlen strófa- és sorképletek elomló, lágy, különbözőségükben is egynemű anyaga. Álmomban zene: nem véletlen, hogy költészetének állandó motívuma a zene, az a művészi megjelenítés, amely a legtöme nyebb érzéseket váltja ki, de nélküli a szóbeli kifejezés egyértelmű határozottságát.

Nagy Zoltán kivetíti magából gyötrelmet, így lesz nála a természet teljesen emberszabású. A tűzhányó lávakönnyekeket ont, a cinegét gond bántja, a foka Délről álmodik és sírnak a hegedűk. Ez a költészet nem kifejező, nem megvilágosító, de hasonlíthatatlanul szép. A szeszélyes, melankolikus dallamok mellett a színes, érzéki varázús metaforák a fő stílus eszközei. Az ember kínját átélő valóság képeivel, éppen a visszaadás közvettségén alapuló meglepetés erejével még gazdag költészetünkben is ki-tűnő telitalálatokat ér el. Egyik verse, A tigris, nyomára vezet, hogyan fejti ki esztétikai hatásait. A nyitány mara-

déktalanul közvetlen hangú: „Akkor egyedül voltam már nagyon — S mondtam magamnak, gondolj másra már — Cammog a sark havasán s felmordul a ködben a medve — S déli bozót fenekén osonón lopózik a tigris.” Majd egy kép a tigrisről és kölykéről, míg végre a magára maradt tigriskölyök elpanaszolhatja a lét céltalanságát:

*Gondolkozva megáll,
síheder körmét próbálja fakérgen
Áll s feje csügged
s néz mereven titkos sűrűjébe a nádnak,
Áll s tudja már,
hogy egyedül van a rengeteg világon.*

A posthumus kötet közepe táján, gondolom, a harmincas évek közepén írott versekben megindul az intellektualizálódás folyamata. A költemények minszerűbben egy-egy jelkép körül kristályosodnak ki s előbb a Megindul a föld, majd A pásztor c. félelmetes-szép remekében vérig tárja föl magát.

*Ki tette azt, hogy legyen én
Pásztor a vadon rejtekén?
Ki az a hatalmasabb nálam,
Gazdám, akit még sose láttam?*

Az intellektualizálódással egyidejűleg egyre gyakrabban találkozunk kötött formákkal.

A költő férfikorára ránehezednek az évek s a történelmi, negyvenes esztendőök bazaltnyomása alatt kibuggyan belőle a legszemélyesebb líra.

*A völgyet nézni áll meg hegytetőn,
Az életet tanul a temetőn.*

Sokáig tartott a hallgatás, de annál nagyobb erővel és annál nagyobb keserűséggel árad a vallomás. Érdekes, hogy akkor találja meg a líra östémáját, a világ és az én kapcsolatát, amikor a világ már egészen elborítja szemhatárát: amikor kivetített álmait cinyeli a realitás legfeketebb szövete. A belső tragédia szavát végre túlkialtotta a külső. A fegyveres kor tüzeiben és a sajtó lélekhevétől érett teljessé Nagy Zoltán költészete, a Nyugat vénasszony-nyarának dús termése, mely olyan klasszikus tökéletességű versekkel gazdagította költészetünket, mint pl. a *Zsidócsillag*.

*Utam már nem visz sehova,
Csak ténfereg a lábam,
Nem tudom, hol van Jehova
E szomorú világban.*

*Tán ő is, ő is menekül,
Vad-felhők rengetegjén,
Hátán balyu, szemében könny
S egy csillag van a mellén.*

Rába György

Bárány Tamás:

ÉS MEGINDULNAK A HEGYEK Regény (Magyar Téka)

A robusztus cím mögött meglepően finom, cizellált regényt talál az olvasó. Nem sokrétű, tágkonceptiójú írás Bárány Tamás második regénye: alig történik benne több, mint hogy egy francia hadifogoly, nem bírván kivárni a foglyokat együttesen hazaszállító vonatot, nekivág gyalog az útnak s elindul, haza. Ez a vándorlás, ismeretlen tájakon, idegen arcok és sorsok között — ez maga a regény. És mégsem ürügy mindez az író kezében, arra, hogy fölfűzze rá éles, aprólékosan pontos meglátásait, emberekről, mondatokról, taglejtésekről. Mert a vándorló mindvégig kezében tartja a cselekmény szálát, érte van minden mellékfigura és nem fordítva.

Kicsit a megcsúfolt nosztalgiaik regénye az „És megindulnak a hegyek”. Perspektívája: az emlék, jónéhány évnyi távlatból, a minden élmény- és valóságkorában volt. Hogy ezek a realitások elmozdultak közben, a távlatok eltolódtak, arról oksági érvként a háború tehet. A francia fiatalember végigszenvedi a négyéves hadifogságot, egy lányért, akit már nem talál otthon. Elindul — talán mindenek fölött Anette képe után, hogy útközben két más női arc is belezússzik a hívó, otthontjelentő emlékebe — s egyszer majd visszaforduljon utánuk, akár csak ezért, hiába...

A háború szétzörte a létformákat — s Bárány Tamás könyvéből mégis, nemes, átélt optimizmussal, az önmagát könyörtelenül továbbélő élet világlik elő. A mindennapok követelő egymásutánja, mely újra magabátorri a céljátvesztettet. S ez a folytonosság, az elvesző helyett. fölbukkanó mindig új célok-jelölte élet az író igazi mondanivalója.

Egész stílusát mértéktartó, finom és mégis erővel telt magatartása jellemzi. Egyetlen oldala sem válik izléstelené, bármilyen vaskos részlethez jut is. Különösen emlékezetes marad számunkra — a művészi erejű érzékeltetésre s a tapintatosan ökonomikus jelenetzáráásra

egyaránt példaként — a 94. oldal búcsú-jelenete. De nem kellene megerőltetnünk magunkat, hogy több pompásan megrajzolt epizódfigurát is felsoroljunk. Jeannot apó, a háború csapásaiba belezavarodott öreg, vagy a félkarú kocsis figurája elmozdíthatatlan pontosságú, egyszerű portré. S emeljük ki még külön, a szintén gazdaságos eszközökkel, pár vonással tökéletesen megábrázolt kisfiú, Michel alakját.

Nehéz következtetést levonni e regényéből Bárány Tamás további útjára. Annyit bebizonyít, hogy verbéli prózaíró, anyagát kitünően ismerő, szűkszavú, de feszült és pontos elbeszélő. Ami megzavarja az embert, talán épp ez a végérvényesség, ez a korát meghazudtoló művészi mértéktartás és tiszta stílus-érzék. Ne kövessük azonban az oly divatos irányzatot, mely épp a mesterségbeli pontosságot és befejezettséget ostorozza fiataljainkban s ne marasztaljuk el azért, amiért elismerés jár neki. Második regénye már jóval több az ígéretnél és reménynél: valami a beváltásból, mely önnön folytatását és beteljesítését sürgetően követeli.

Vidor Miklós

A TENGERJÁRÓ SZINDBAD UTAZÁSAI

Honti Rezső fordítása
(Budapest könyvkiadó)

Az Ezeregyéjszaka meseszövegének egy kivágott részlete ez a könyvecske, de persze bízást önálló műnek is tekinthető, akár ennek a lazán összeálló gyűjteménynek bármely önkényesen elkülöníthető darabja. Mint a giliszta: akárhol metélék szét, a megmaradó rész mindig egészsé, önálló testté elevenedik. Ezúttal Szindbád, a hajós szólal meg, ő mondja el ragyogó termeiben szegény druszájának, a teherhordó Szindbádnak a hét megjárt utazást.

Szinbád neve, alakja egy elég homályosan körülhatárolt típust jelent még ma is a világirodalomban. — hogy ez az alak mennyire eleven, elég csak a mi Krudynkra gondolni, aki számtalan néven megénekelte önmagát olykor Szinbád nevébe bujtatta; — itt a forrásnál érdekes megfigyelni, mi szolgáltatva voltaképpen az alapot ehhez a típusá vált Szinbád-figurához? Majdnem semmi. Szinbád, mint a többiek is az Ezeregyéj

meseszövegében, edénye itt csupán sokféle, sokfelől összehordott mesének, motívumnak: ezek pedig a filológus szemze előtt úgy hányódnak eposzról regényre, meséről, drámára, csaknem változatlanul, mint ócska tárgyak, régi villamosjegyek, miket ruhazsebből ruhazsebbe raktunk át. Szinbád szerepe elsősorban az, hogy szenvedő alanya legyen sok vadul érdekes, elmondásra méltó, titokzatos, mesés cselekménynek.

Egy valami avatja mégis hőssé ezt az arab Odysseust: a sztereotip, visszatérő mondat, amit minden utazása előtt újra elmondani kényszerül: pajtsái körében, gazdagon, veszélyektől megmenekülten, kényelemben vigadozik, de „lelkét megint elfogta a vágy az utazás és kereskedés után”. Ez a mondat eredetileg csak motorja s egybefogója lehetett a sokféle elmondandó cselekménynek, de Szinbádot, aki a nyugtalan hányódót, a kalandkeresőt jelenti szemünkben, ez formálta az utókor számára olyanná, amilyen.

Az Ezeregyéjszaka színes, pompás világról, áradó cselekményéről, amelynek irányát, mint kopjafák, jelzik a visszatérő, állandó fordulatok, nem lehet sok új mondanivalónk. Számtalan nemzedék ringatózott már ezeken a hullámokon s a múlt idő csak állandóbbá, maradandóbbá edzette formáját, epikáját. De külön kell szólani Honti Rezső remek, eleven, szemléltető új fordításáról. Bár sok ilyen tudásunk volna még, aki nagyképűség és bogarászó komolykodás nélkül mindig hitelesen, pontosan és érdekes, színes, eleven magyarsággal fordít mintegy tizenöt-húsz idegen nyelvből, aki oly jártas a világirodalomban, történelemben, szellemi és anyagi tudományokban, mint ő. Felkészültségének s képzettségének, tanító tehetségének újabb bizonyítéka a pompás kis bevezetés, amit fordítása előtt közöl. A mai magyar olvasó pontosan tájékozódhat belőle a mítoszok, motívumok, szövegkiadások útvesztőjében, s épp annyit tud meg, amennyire szüksége van, hogy megértse s szeresse a tőle oly távoli arab mondavilágot. Honti fordítása közelhez és szórakoztat: a legjobb könyvet adja olvasója kezébe s hóna alá nyúlva, fül is segíti hozzá. A sorozat pedig, amelyben a tengerjáró Szinbád, megjelent, az „Új Könyvtár” ismét megmutatta, mennyire szükség van rá s mennyire ez elégíti ki a mai olvasó igényét: mert olvasón juttatja mindig színvonalas és könnyen emészthető irodalomhoz, mert szórakoztat és nevel.

Karinthy Ferenc

ÜVEGHANG

András Endre versei

(Batsányi Társaság, Pécs, 1947. kiadvány).

Az „Üveghang“ költőjének attitűdje filozofikus, töprengő, magatartása egyszerű elmélyedő, máskor játékos, legbenső lényegét azonban így árulja el egyik versében: „Hová visznek, mutatnak az utak, Mit rejtenek a beomlott kutak, A felhők fölött milyen fény rezeg, Milyen titok ötvözi álmukat?“. Álmokat ötvözni, ime András Endrének a költőnek dolga ezen a világon. Metafizikai kíváncsisága, elvont dolgok iránti érdeklődése önkéntelenül is álmodozóvá simul szelid tolla alatt. Böleselkedő kedve szívesen állít fel ugyan ellentéteket ég és föld között; a lelki fáradtság vagy szellemi harmónia pillanataiban azonban megenyhül ez az ellentét és az álmok művészete foglalja el a törekeny metafizikai elmélkedéseket, melyek különben is ritkán halatják a vád hangjait, inkább csak gondosan meditálnak, mindig készen arra, hogy megragadják a filozofikus látomásokban rejtőző költői tartalmat.

Ezt a költő magatartását még a gyermekorból örökölte. A programszerű pesszimizmus éppúgy nem uralkodik költészetében, mint ahogyan tartózkodik az oktalan lelkesedéstől is. Költészetét általában az egyensúly jellemzi; a tartós harmónia kivívása legfőbb törekvése és egyúttal érdeme is. A halálhoz, (mint filozófus költő gyakran találkozik ezzel a témával), a halálhoz csak annyi köze van, amennyire a gyermekkor lelkivilágát mindig is valami közeli rokonság kapcsolta az elmúláshoz. Gyermeki képzetvilágára enged következtetni mitológiát-teremtő, isteneket-alkotó, derűs és színes fantáziája is. Egy-egy verssora olyan, mint valami erősen esztétizált mitikus görög tájkép, mint például ez: „A felhők... sietve kúsznak az alkony rozsdálló vízéhez, ahol szép barna kontyát fürösztgeti az este“.

De bármennyire természetesen is hatnak ezek a görögös szépségek, mégis csak páncélt jelentenek a költő lelkén, melyen nem egyszer átüt a külső világ durvasága. Első egészséges ösztöne ilyenkor a menekülés. De András Endre még ilyen élményeit is megtisztítja eredeti gyökereitől, és mint tisztán belső tragédiáit vetíti elének. Gyermeki lénye és túlzott önvizsgáló szenvedélye itt is előbukkan. A mi hibánk-e, ha legszebb terveinket összetöri a valóság, kevesebbet örünk-e azért, mert leginkább a szépet keressük? Ó azonban elzárkózik, lázasan keresi,

amint mondja, a „magába visszavezető utat“. Ilyenkor egyetlen reménye a „foghatatlan“, mely barátnak, ellenségnek egyaránt hozzáférhető marad. Nem titkolható nosztalgia hajtja azok a dolgok felé, melyek „halhatatlanok és élni nem tudók soha“.

Még legrealisztikusabb verse, az „Óda“ sem más, mint az esztétizált valóság utáni áhítozása; nem az egészséges ember, hanem az egészséges esztétizáció fohásza ez. Valami nagy alázatot érez minden dologgal szemben; nagyobb igényű látomásszerű verseiben mindig elfogja az a különös alázat, melynek mély gyökere van a költőben: ugyanezt érzi a verssel, a formával, sőt még a magateremtette gondolatokkal szemben is. Hangjából néha nem hiányzik az önmagától való meghatódottság, valami halk kenetesség. Sorsa azonban minden látszat ellenére is, sokkal szorosabban tapad másik énjéhez, a humanisztikus, földi emberhez, semhogy boldog lehetne a tisztán formákban megnyilatkozó idea-világban. A formák szerelmese érzi az emberi hiányokat, ellensúlyt keres a hidegnek és céltalannak érzett tökéletességgel szemben: valami kevésbé tisztá, de melegebb tartalom után kutat. Lényének ezt az oldalát éppoly öszténtének kell elfogadnunk, mint heves vágyódását az eszmék világa felé, hiszen földhözartozásának számos más bizonyítékát is nyújtja költészetében.

Költészetének leglényesebb eredménye: formaművészete. Ennek köszönheti azt is, hogy az irodalomban már elvirágzott kifejezései formákat is néha az újdonság varázásával tudja megszóllaltatni. Ilyen például „Október“ című verse, amely tökéletes impresszionista kép, a poétikus benyomásoknak szinte lélekzet-állítón pontos és színes megoldása, és mégis alig idézi a lejárt stílusformát: a századeleji impresszionizmus formanyelvét.

Egy esztétikai elmélet szerint élet és művészet úgy viszonylanak egymáshoz, mint valami táj, melyre egy szobából ablaküvegen keresztül tekintünk ki. A táj jelenti a valóságot, az ablak a művészetet. Ha csak a tájra, vagy csak az ablakra tekintünk, szemléletünk egyszemélyes lesz, nem látjuk meg a másikat. András Endre úgy helyezi a tájat szemünk elé, hogy a művésziesen megalkított ablakra tekintve, ugyanazzal a pillantással felfoghatjuk az előttünk fekvő táj fontosabb vonalait és a zavaró elemektől megtisztított formáit is. Ezt harmóniateremtő tehetségének köszönheti, melynek sajátos nyugalmat leheli képét

így alkotta meg talán legszebb versében, a „Nosztalgia“-ban:

*„A szó nem gyűrűzik, a mult tavában,
a mozdulat meghalt, ahogy megállott,
a foghatatlan őrsi meg a vágyban
el-nem-felejthetőn a lángot.“*

Ha a költő megőrzi formatisztetét, de tágtítja annak gyakran iskolás merevségét, ha néha gyermeket szemléletmódjából csak az esztétikumot tartja meg, ha tartalmi körét kissé szélesíti, főleg az emberi tájak felé: András Endre valóban gáncstalan művészettel ajándékozhatja meg mai költészetünket.

Rajnai László

Remenyik Zsigmond:
ÉSZAKI SZÉL
(Révai kiadás)

Vannak démoni jellegű művei a világ-irodalomnak. Dosztojevszkijre, Cervantesre, Pirandellora, Gobolyra, Gidere. Powysra gondolhatunk, mikor ezt a bizonytalan értékű és alig definiálható szót kimondjuk. Remenyik regényei is ezek közé tartoznak. Különösen az utolsók. Mert miről van szó az Északi szélben? Egy ember sorsáról és arcáról, ahogy az író emlékein keresztül megjelenik, szélsőséges, joggal mondhatjuk, irracionális ellentmondásaival. Konrad Viktor, aki egyik nap még lelkiismeretes és a kispolgári életkényszereknek engedelmeskedő személyiség egy magyar vidéki városban, néhány év múlva Dél-amerikában tűnik fel, mint nagyvonalú fezőr, az élet szenvedélyes kiélője, gátlástól és erkölcsi megfontolásoktól ment machiavellista alakja, szinte már megrögzött bűnöző; ugyanakkor pedig mélyen emberi értékek szunnyadnak benne, tevékeny jóság és engesztelő részvét, egyetemes megértés és szomorú líra. Konrad Viktor jelleméhez éppen az tartozik hozzá legszorosabban, hogy jellemezhetetlen. Érvényes rá a goethei gnóma: keresünk az ember számára egy nevet és azt hisszük, az kifejezi; holott ha mélyebben belenéznünk, megjelenik valami névtelen.

A goethei mondáshoz alig lehetne jobb illusztrációt találni az Északi szélnél. Embereiben, atmoszférájában, ábrázoló eszközeinek megválasztásában egyformán a démoni elemeket hangsúlyozza. Mint mániákus filmrendezők, akik csak egyetlen világitással hajlandók dolgozni s a kompozíció

egység kedvéért lemondanak minden más lehetőségről, mert érzik, hogy a vállalt éles vagy tompa tónus kötelező az utolsó filmkockáig. Remenyik is így ragaszkodik a könyv apokaliptikus hangulatához. Az emlékezés északi szele olyan elemi formáló erő művében, mint bizonyos expresszionisták festményein a tértorzítás. És éppen ez adja meg a mű lendületét, hogy a tér különös esavarodással elhajolt benne, az alakok vonala ívelést kap, fantasztikusan karesúvá válik, tagjaik megnyúlnak s hajlataik letompulnak, mintha üvegből fújták volna, vagy görcsöseké válnak, mintha fák bogaiból rótták volna össze. Sztereotip formák térnek vissza stílusban és konstrukcióban. Sőt a ritmikus ismétlődés elmegy egészen a szókinés monotonná válásáig. A könyv egy bírálója szemrehányásként említette, hogy olyan töltelékelemek duzzasztják, mint a hősök szüntelen cigarettagyújtogatása és periodusainak végén, mint mondatban a pontok. Mutatják, hogy ilyen esetlegeségek tagolják az apokaliptikus képet, melynek legfőbb jelzője az „irtózatossá” és amelyben egy pohár is úgy esik le a földre, mintha kozmikus katasztrófa lenne.

Remenyik alakításmódja kétségtelenül stílrómantikus jellegű. Mint minden stilizátort, az áttételes megoldások és a csattanók érdeklik legjobban. Ezért tartozkodik szándékosan attól, hogy lélektanilag egyértelműen indokoljon, s ebben képességei helyes felhasználásának ökonomikus öntudatát árulja el. Egy olyan természetű átalakulásnál, mint amilyen a főhősé a regényben, az író szabadon választhat a megoldások között: vagy elemzően indokolja, mint ahogy a mult század irodalmi kódexe kívánta, melynek egyik legnagyobb dícsérete az volt, hogy a jellem lépésről lépésre fejlődik, vagy pedig vállalja a báb és lepke különbözőségének csodáját és vadját, mely minden időben vonzotta azokat, akik Goethével együtt az ember legfőbb javának az ámulást tartották.

Műfaj szempontjából Remenyik az epika merészebb hagyományait követi, mikor kalandregényt ír. Olvan életet választ, melyet a sors is kiválasztott előtte, mint játszó gyermek a földön fekvő követ, hogy parittyájába tegye és messzire elhajítsa. A kő repülésének ívelő pályája, felfokozott sebessége, zizzenő hangja és bizonytalanba hullása különbözőteti meg sorstársaitól, melyeket lábuk rugdálnak odébb vagy taposnak bele a földbe. A kaland érdekessége új inderket ad a valóságnak, anélkül, hogy

elhihető és példázatos erejét csökken-
tené. Sőt a rendkívüliség jellegzetes mó-
don visszahat a legszokványosabban epi-
kusra. Jeleneteket lehetne kimásolni a
könyvből ennek illusztrálására. Milyen
démonivá válik például az az oldal, ami-
kor Konrád Viktor meglátogatja a Ton-
csi családját. Ez a Toncsi a kaszírno volt
az álmos vidéki városban és szeretője
Konrád Viktor lump öccsének, aki az élet
és részegség kettős értelmetlenségében
meggyilkolja. Toncsi hullája úgy úszik
Konrád Viktor tudatában, mint egy el-
fojtott kívánság, a züllés irtózatának és
sóvárgásának nagy roncsa, s áttételes
formában a bűn színhelyére megy visz-
sza, amikor a családot meglátogatja és
segélyezi. És kezdődik az apokaliptikus
halmozás: az ágyban szélütött bénaság-
ban heverő anya, a szegény konok tar-
tózkodásába dermedt nővér, aki nem
akarja elfogadni, de azért mégis csak
magánál hagyja az adott pénzt és a gyen-
geelméjű öccs, aki egy kis „külön

pénzért“ könyörög cigarettáért. Mindez
a halmozás giccszerű is lehetne, de az
író éppen az eszközök egyszerűségével
teremti meg az epikai hitelt. Ahogy a
gyengeelméjű fiú mosolyog és óriási fülét
vakarja, ahogy bakancsa csattog az ud-
var kövein, ahogy összekaparja a pénzt,
az egyszerre köznapi és borzalmas, dé-
moni torzítású és fotografikus hűségű.
S ehhez képest csak ráadás az action
gratuite-ek gide-i ingere, vagy exotikus
pompájú és elevenségű délamerikai kör-
nyezet, melyet ellentétként választ a kis-
város nemkevésbé izgalmasság és krudysan
tömör rajzához.

Külön mű az Északi szél: borotvaélen
járó technikájával, merész színosztásá-
val, egyénien fanyar hangjával, vállalt
modorosságával, voltaireien leegyszerűsi-
tett s ugyanakkor romantikával keresz-
tezett stílusesszöveivel: — azzal a kö-
lönccséggel azonban, melyhez az alkotó-
nak feltétlenül joga van.

Vajda Endre

Tanulmány-pályázat

H E L Y E S B Í T É S

A Művészeti Tanács abból a célból, hogy a fiatal irodalom körében az irodalmi tudatosulás legfőbb eszközét és műfaját, a tanulmányírást fejlessze, az ÚJHOLD folyóiraton keresztül fiatal írók számára tanulmány-pályázatot hirdet. Pályázni lehet minden irodalmi, vagy irodalomtörténeti esszével és tanulmánnyal. A pályázati műveket az ÚJHOLD kiadóhivatalában (Budapest, IX., Köztelek-utca 4/b.) zárt, jeligés boríték mellékelésével 1948 január 31-ig lehet beadni.

- I. díj: 1.500.— Ft.
II. „ 1.000.— „
III. „ 500.— „

A beérkezett pályázatokat a Művészeti Tanács által kijelölt bírálók vizsgálják felül és a pályázat eredménye az ÚJHOLD 1948. évi februári számában fog megjelenni. A pályadíjjal kitüntetett és a megdícsért tanulmányok közlési jogát az ÚJHOLD fenntartja magának.
